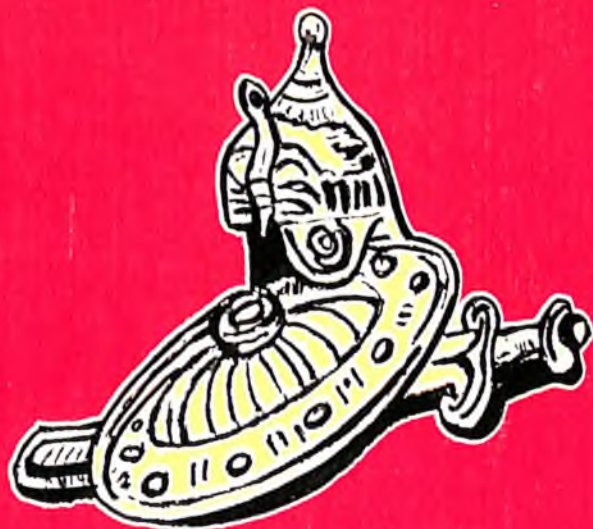

Таныспай Шинжин

82.3(2=632.1)-061/6

III 624

Кан- Шингей

КОНТРОЛЬНЫЙ ЛИСТОК
СРОКОВ ВОЗВРАТА
КНИГА ДОЛЖНА БЫТЬ
ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ
УКАЗАННОГО ЗДЕСЬ СРОКА
Колич. пред. выдач

Т. 3.600.000 З. 3212—87

Таныспай Шинжин

Кан- Шингей

Алтай Республиканын
ГУ «Үч-Сүмер» вичик чыгартузы
Горно-Алтайск, 2006

84 (2 Рос-Алт) 6-5
Ш 624

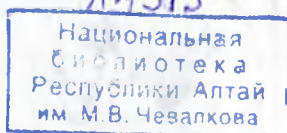
82.3 (2= 632.1)-441.05

Бичик И.Б.Шинжинин 70 јажына учурпалат.

Ш 624

Шинжин И.Б.

Кан-Шиней. Героические сказания. — Горно-Алтайск:
ГУ книжное издательство «Юч-Сюмер — Белуха»
Республики Алтай, 2006. — 108 с.

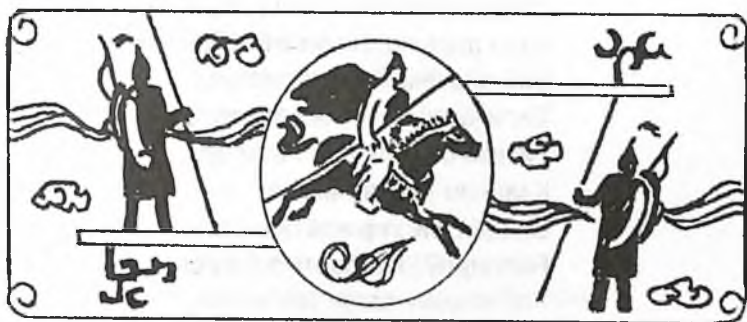

Ш $\frac{470207000-017}{М 138 (03) 2006}$ 2006

ISBN 5—9209—0096—2

1. 05. 2006

© ГУ книжное издательство «Юч-Сюмер — Белуха»
Республики Алтай, 2006

КАН-ШИНЕЙ

Топшуур көзин кийдире
Толгоп, согуп ойнойын.
Отурган улуска элтере
Озогы чөрчөкти кайлайын.
Озодон озогы өйлөрдө,
Отурган бистер жок тушта,
Эртеден эрте өйлөрдө,
Эмдиги бистер жок тушта,
Жер-женесле кожо бүткен,
Жер суузын суузынга ичкен,
Жер анын курсагына жиген,
Кара-калтар атка минген
Кара-Куш деп күчтү баатыр
Калык башкар жаткан эмитир.
Арка-мойнын бош салбас
Ады эmdi согумтыкта.
Алкы бойы бир унчукпас,
Айдары жок кунукта:
Алтан жаштан ажыптыр,
Жетен жашка једиптир.
Бир өйдө јиит болгон,
Бир де неден коркпойтон.
Каанга кирзе, кемзинбейтен,
Бийге кирзе, јалтанбайтан.

Каан алдына кичинек болбойтон,
Бий алдына бийик болотон,
Тили јенил — чечен айдар,
Тизези бек – чөөдөп отурар.
Кааннан кайрал алатан,
Бийден билгир алатан,
Билдирлү јаан баатыр болгон.
Албатыдан алган үйи –
Адар танга эш болгон,
Ада јашка айлына
Албатыны кычырган,
Алама-шикирле азыраган,
Ары көрзө, ай чырайлу,
Бери болзо, күн чырайлу
Бир јараш тужы болгон.
Эмди болзо, энчейип,
Эди-каны апчыйып,
Алтан јаштан ажала,
Јетен јашка једеле,
Кара-Куш эм абакайына
Карыдым деп комыдайт.
Анайда экү јадып,
Айдары јок комыдагылайт.
Кажайган тиш саргарганда,
Кандый каан табарбас дежет.
Кой тиштер астаганда,
Көндүрө кем јуулабас дежет.
Уулду болзоос, кайдар дежет,
Уур санаа болбос эди дежет.
Учында јыгыл калзаас,
Уй-малыс тур калар дежет.
Анкас эдип јыгылзаас,
Алтайыс ээн артар.
Азыйдан туткан албатыыс
Азып-тозуп эм барар.

Арга јоктын кереги ол дежет.
Бир кўн кара булут
Кۆк тенерини бўркеди,
Кўн көзи бөктөлө берди,
Ай көзи ачылбай барды,
Кара-Куш алан кайкады,
Алтын-Топчы анда чочыды.
Күзүрт эмес күзүрт угулды,
Кайа-таштар јанылана берди.
Ат бажынча таш мөндүр
Айдары јок јаан түштир.
Анча-мынча турала,
Айаза берди тургуза ла.
Јакшыны кереледи бе?
Јаманды сестирди бе?
Экү кайкап, аланзыйт,
Эли-јоны неме айтпайт.
Онойтконнын соғында
Орчылан ичи шынырады.
Ончо јон кайкажып калды,
Оны ондоп болбой калды.
Тенери түби күүлөп турды,
Тен кызыл тандак турды.
Анча-мынча ой өтпөди,
Ак јаланнан Кара-калтар
Алын колын казаладып,
Кийин буттарын бијеледип,
Ат чакыга тура түшти,
Ачу-корон бу киштеди.
Кижн сөзиле эрмектенди,
Кара-Куш угуп, серенди.
«Угуп сөзинди артатан
Уулын кайда, Кара-Куш?
Орчылан үстин тудатан
Ойгор уулды тап, Кара-Куш!

Агаш-ташка, агын сууга
Айылдан чыгып не бажырбас.
Бир аайы јарталар,
Бир сүмези угулар» —
Андый эрмек айдала,
Мантай берди ыраада.
Кара агаш јабынган
Кара сойок тайгазына
Кара-Куш келип бажырды,
Күркүрөп аккан талайына
Көнкөрө багып айдынды:
«Ак тайгам ажулу эдин,
Агын талайым кечүлү эдин.
Аткан октон суртту болбоом,
Агын суудан түрген болбоом.
Салкындуда ыжык болгон,
Сүмер јаан тайгам.
Аштаарымда суузын болгон,
Агып јаткан талайым.
Карып јажым јеткенче,
Карузып бала азырабадым.
Орчылан үсти табышту,
Оны тудар сагышту
Уул баланы, карыгамда
Учурлап берзең бу кайдат», —
Алты катап тайгазына,
Јети катап талайына
Ада бажын эңилтип мўргиди,
Јакшы једер деп иженди,
Јанып, айлын көстөди.
Јүзүн малын аралап,
Јойу базып келетти.
Камык јонын јоктоп,
Капшай јанып мендеди.
Кезек-кезек булут чыкты,
Кезем-кезем эзин сокты.

Оо-боо жетпей жүрүп,
Ойто тымый бербей кайтты.
Одындуда жоны амыр,
Одорлуда малы ончо
Озогы ла бойы болтыр.
Каалгазын кайра ачып,
Төр бажына жеткелекте,
Карып калган Алтын-Топчы
Төжин, бажын тудунды,
Тургуза ла чык деди.
Кайтты деп Кара-Куш
Кайра түргөн чыккалакта,
Жаш баланын ыйлажы
Жаныла бербей канайтты.
Кайра көрзө, жаш бала
Карбандап жатты эдекте.
Ачу-ачу чынырат,
Ары-бери анданат.
Ары анданза алаканла,
Бери анданза эдекле
Энези мыны токтодот.
Адазы жууктап, тын кайкайт.
Ан терезинен чуу жазап,
Анда экү кабайлайт.
Экү анда оны жайкап,
Элди жуур деп айдыжат.
Эн жакшы ат адаар,
Элди жакшы жыргадар.
Анча-мынча ой өтти,
Албатызы жуула түшти.
Тайга кептү эт туурап,
Талайча аш ургылап,
Тил билишкени куучындажып,
Тил билбези кол жанып,
Түней ончо жыргай берди.

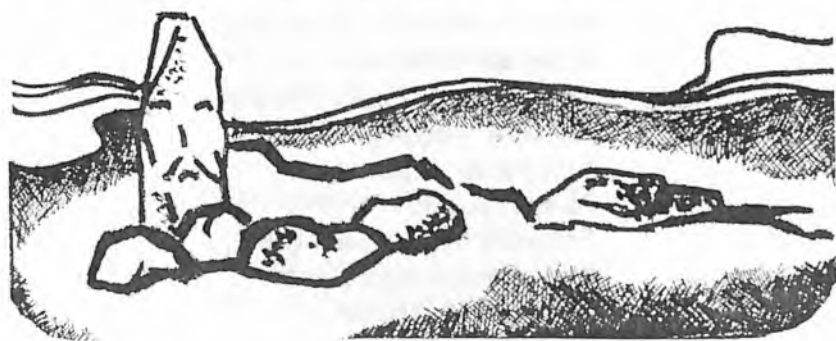
«Эки коноло, энем деген;
Эне кабайды јара тепкен,
Алты коноло, адам деген,
Ада кабайды сайа тепкен
Јаш балага ат адаар» – деп,
Јаңылана берди јаңы јар.
Ат табылбай алты кўн өтти,
Јакшы ат табылбай јети кўнге јетти.
Арт-учында өлөргө јеткен,
Азу сагалы курлаа өткөн,
Эк сагалы тизеге јеткен,
Эр кеми ту качан өткөн,
Эл ортозынан јаан өрөкөн
Чыгып келип, ат адады.
Чын, учында андый ла болды.
«Јарындуга бастырбас,
Јаактуга айттырбас,
Јаан сөөк-тайакту,
Јон башкарар сагышту,
Орчылан үстин бек тудар,
Оборы јаан күчтү баатыр
Кан-јеерен аргымак атту
Кан-Шиней болзын» — деди.
Төмөн көргөн улус анда
Тенери јаар көс көдүрди.
Тенери јаар көргөни мында
Төмөн көрүп бир сүүнди,
Туура көрүп каткырды,
Ичкери көрүп айдынды:
«Аткан октый женил бол,
Агын суудан түрген бол.
Јаактуга айттырба,
Јарындуга бастырба,
Орчыланды бек тудар
Ойгор јаан баатыр бол».

Алкышту сөсти айдыжып,
Алты айга жыргадылар.
Жакшылу сөсти угустырып,
Јети айга байрамдадылар.
Ат адаган карганга
Ат јакшызы берилди.
Алкап айткан албатыга
Амыр јүрүм күүнзелди.
Тил јенил алкагандары
Тойдон ончозы јандылар.
Энчү күүнзеп айткандары
Эн учында таркадылар.
Кара-Куш ла Алтын-Топчы
Канчын јииттий јүрдилер.
Кабайдагы Кан-Шиней
Күндер сайын јаандап турат,
Күч кожулганы билдирет.
«Көзибистин јарыгы – дежет, —
Көксибистин ойгоры» – дежет.
«Адым менин кайда?» – деп,
Кан-Шиней сурап турды.
Адазынын армакчызын алат.
«Ээрим менин кайда?» — деп,
Эне-адазынан энчикпей сурайт.
Ары болуп басканда,
Алдында јер селендеп турат.
Бери болуп басканда,
Бийик туулар јайкан калат.
Арай түрген баскажын,
Агын суулар чайбал турат.
Капшай базып баргажын,
Канча туулар селендеп турат.
Араай тынган тыныжы
Араай соккон эзиндий.
Тыныда тынган тыныжы
Тыныда соккон салкындый.

Айткан эрмегин уксан,
Ай кулагын торгыл турар,
Эрмегин онын тындазан
Эт-жүрегине өдүп турар.
Кан-жеерен эржине ады
Канча тайга кырында
Көк өлөңди отойтон болды.
Көк талай сугады болды.
Көрүп турзан, жарадында
Бирде отоп жүрер болды,
Бирде кырга чыгар болды.
Кош аркадый кабакту,
Коо кырлан тумчукту,
Кызыл-күрен чырайлу,
Көө-куйак кийимдү,
Чапса, мизи арзайбас
Чакка эдинер үлдүлү.
Сайза, бойы мыйрылбас
Сабы агаш жыдалу,
Жуу кирзе, жуулашкадый,
Жуу-жепсели бу белен
Жеринде журтап жатпайтты.
«Түймөп жаткан малысты
Түгезе айдаар өштү бар.
Түней жайым жонысты
Түгезе кыар калжу бар.
Жуу-жепселин белен сенин»,
Жүректен болзо, адазы айдат,
Жаантайын жакар салат
Алты жашту Кан-Шиней
Андайтам деп бир ле күн
Кан-жеерен аргымак адын
Капшай ээртей соккон турды,
Андап кийер кийимин
Арка-белге кийген жүрди.

Адып јаспас ок-јаазын
Ач белге кийе сокты.
Ок салатан ок-саадагын
Он јалмашка эдинген турды.
Ан эдин салатан
Арчымактарды артынды.
Ада-энезиле эзендежип,
Андап-куштап атанды.
Ак мал одордо калды,
Албаты-јон иште артты.
Кан-Шиней јаш баатыр
Канча тайга ажа берди.
Канча талай кече берди.
Калын јыш аркалардан
Кара кишти адып јүрди.
Сыны јаан тайгалардан
Сыгындарды көп өлтүрди.
Элбек кају јерлерден
Эликтерди адып бу јүрди.
Эн учында бай терекке
Эбирип келип одуланды.
Адазынын бай тереги
Азыйгы ла бойы ыжык,
Эзин соксо, бүр шуулайт,
Эртен-энир, тўжиле
Куштар ўни серибес эмтир,
Кунук тўжүрбес јер эмтир.
Энир чолмон чыгарда,
Эттөн, мўннен ажанала,
Токымын төжөк эдип,
Кејимин јууркан эдип,
Кан-Шиней јаш баатыр
Каныл терек төзине
Уйку салып амыраптыр.
Кан-Шиней андагалы
Канча јылдан ашканын

Карган ада-энези
Караннан кайкап жүргиледи.
Бир күн Алтайында
Бажына кижичыгып болбос
Беш айры табыш чыкты.
Билип мыны аларга,
Кара-Куш баатыр айылдан чыкты.
Кара-калтар адына минип,
Көс жедерден көрүп турды,
Кан-Шиней болор бо деп.
Туштаган кижиден сурагажын,
Тыркырап неме айтпас болды.
Төртөн көстү турнабайын
Толгоп эмди көргөжин,
Тымык жаткан калык-жон
Түймөп турганы коркышту.
Чым жаткан албатызы
Чымалы чылап кыймырап турды.
База ичкери түргөн жортуп,
Бастыра алтайын айкады.
Бадыш талазын бу көрзө,
Богоно сөөк борт эткедий
Бого жуу кирип калтыр.
Чыгыш жанында калыгы
Шык ла эткен бу болтыр.
Өргөө жанында улустар
Өрө-төмөн кыймыраптыр.
Мыны көргөн Кара-Куш
Мендеп ийди айлына.
Жер-алтайында жуу-согуш
Жеде конуп кирип калтыр.
Кара-калтар адын эмди
Камчыбыла согуп ийди.
Каалгалу эжикке жеткелекте,
Кара армакчы түрүл келип
Көксине онын ороло берди.

Кара-калтар адыла кожо
Кайра сүүртеп апараатты.
Алтан јаштан ашкаалы
Анайда кем де сүүртебеген.
Јетен јашка јеткеели
Јүрүмде анайда кем де этпеген.
Кара-калтар ат болзо,
Карыйла, эмди — согумтыкта.
Кара-Куш баатыр карыйла,
Каткыга киргенин бу билди.
Ат чыдалы атка јетпес,
Эр чыдалы эрге јетпес.
Экү эмди армакчыга
Эрик јокто киргилеген,
Элекке түшкени бу болды.
«Јиит болзо, јалчыга јарагај,
Баатыр болзо, јууга турушкај,
Абакайыла бу кожо
Айылга казан азып јүргей» —
Анайда айдып, ырјайып
Армакчыны бойына јылдырып,
Ала-сары атка минген
Алмыс-Сары каан каткырат.
Ак-сары черүлери болзо,
Албатыны кырып турат.
Ак малды айдап јууйт.
Багынбастын бажын кезет,
Багынганды олјого алат.
Ай-уй деп айткалакта
Айдуга калык барып јатты.
Алтын-Топчы ла Кара-Куш
Ат кылы армакчыга күлүткен,
Албатызынын кийнинен
Албан-күчле айдаткан
Алмыс-Сары кааннын алдында

Арай-керей жыгылгылабай
Алтайынан баргылап жатты.
Кан-Шиней уулы керегинде
Кыныс та олор эткилебейт.
Кырда андап жүрерде,
Казыр анга туттурган болор бо?
Тенериде учар куш айса
Тенери жаар тееп апарды ба?
Анайда эки карган болзо
Араай шымыранып барааттылар.
Кан-Шиней калын уйкуда
Канча айга уйуктап калтыр.
Кан-јеерен ат одордо
Күндер өткөнин сеспей калтыр.
Оозы-мурды тартканын
Озолондыра жаны сести.
Окыранып киштейле,
Одуга түрген мантап келди.
Кан-Шинейдин үстинде
Көжимди анда антара тартты.
Төжөнгөн токымды
Тургуза ла ушта тартты.
Кан-Шиней ойгонды.
«Кандый коркушту уйуктагам — деди. —
Калак-кокий, не болды?» —
Кан-јеереннен кайкап сурады.
«Кулун тужым жоголзо до,
Кудай, неме билбес кайттын?
Кичинек баатыр болзон до
Кинчек сеспей не уйуктадын?
Он кулагыма мал тибирти
Онду жакшы угулды, уктым.
Сол кулагыма жон кимирти
Солун, кайкал угулды, уктым.
Ада-эненин сөстөри
Алыс жерден ачу угулды.

Алтайыста амыр эмес,
Аткан октый не жанбас» — деп,
Кан-жеерен киштеп айтты,
Капшай ээрте деп сурады.
Оо-боо жетпей, ат ээртелди,
Октый түрген жангылап ийди.
Жаан-жаан талай, суулар
Жарадынан ажынып турат.
Бийик-бийик жаан туулар
Бу кийинде артып калат.
Кан-жеереннин кучи киртир,
Кан-Шиней өскөн эмтир.
Анча-мынча ой бажында
Алтайына једип келдилер.
Адазынын ак өргөөзи
Айдары јок бузулып калтыр.
Албатынын айлы-јурты
Анда база сайал калтыр.
Јон јуртаган бу Алтайда
Јурт, өргөөзи көрүнбеди.
Кижиден мыны сурайын дезе,
Кижизи мынын көрүнбес болды.
«Андап не удадым не?» — деп,
Кан-Шиней буруланды.
«Албатыны, ада-эненди
Алмыс-Сары каан айдаган болор»,—
Бадыш јаар көрүп, Кан-Јеерен
Баркырада ачу киштеп, айтты.
«Сеспести сескен болзон,
Сөзине мен бүдейин» —
Кан-Шиней айдала,
Кан-жееренди бадыш јаар
Капшай, түрген уч деди.
Экү эмди учуп ийди,
Эзин-салкын сыылай берди.

Калык барган јолды көрзө,
Капталга јетире казылыптыр.
Ат барган исти көрзө,
Ат торсыгына јетире казылтыр.
Канча јаан тайгалар ашты,
Канча-канча талайлар кечти.
Келе, келе, көрөтөн болзо,
Алмыс-Сары каан јолдо,
Арыган-чылаган, амыраарга,
Алтан јерге от салдырган,
Алты кўнге ажанышка,
Ачу-корон амзашка
Алдыртып эмди калаалап,
Анан ары барарга
Аттарын минип турган эмтир.
Албатыны кыйгыбыла,
Ак малды камчыбыла
Айдаарга анда көдүрип турды.
Аданын јаныс уулы ачынып,
Алмыс-Сары каанга тыгынып,
Ат чылбырынан ала койды.
«Ада-энем кайда?!» — деп сурады.
Алмыс-Сары каан кайкады:
Алдында јаш бала турды.
«Алты коноло, адазын адаган
Ачурман болбой бу! — деди, —
Балтыр эди катпаган,
Баатыр ады чыкпаган.
Кан-јеерен мынын ады
Кулун ла бойы бу турбай!
Эки коноло, энезин адаган,
Эмчек эмип токтобогон!» — деп,
Канду көстөри кылайып,
Кејир-тамагы кырлайып,
Алмыс-Сары каан ачынды,
Алаканла оны тарс салды.

Кан-Шиней сылт этпеди,
Кан-јеерен кыймык этпеди.
Чакту онын колдоры
Чылбырды анда божотподы.
«Каан жок калык деп,
Калыкты айдап апар жадын.
Каан болгон адамды
Карган деп тоободын!
Адазынын адаанын алар
Ада уулы жок деп пе?!
Адыжар болзо, адыжар!
Ада чагы менде бар!» —
Анайда айдып, Кан-Шиней
Алмыс-Сары каанды, килебей
Ат чылбырыла орой сокты,
Алмыс-Сары оптолып чыкты.
Ала-сары ады арай жыгылбады.
«Каан кижини каанга тообос
Кандый өлгөннин ач үрени!
Каны-јини төгүлерин ондобос,
Канайып тынзынган неме эди!» —
Алмыс-Сары ачу кыйгырды,
Алдында баланы ала койды.
Айдуда албаты кайа көрди,
Айдары жок аланзый берди.
«Кан-јеерен атту Кан-Шиней
Каанла согужып кайтпагай?
Катпаган сөөги оодылар,
Кызыл тыны кыйылар.
Кайткан бала бу!» — дешти.
Кайкап, килеп тура тўшти.
Кан-јеерен ат карайлап,
Кату туйгагыла ала-сарыны
Килеш жогынан чапчып,
Күч жеткенче Кан-Шинейге
Болужып турды анда.

Бийик туулар согуштан
Жайканыжып жыгылат,
Жалан болуп жада калат,
Кажатка толо аккан суулар
Кажадынан чыгып ажындылар.
«Энеден чыккан эт бойын
Эмди менен өлөрүн! — деп, —
Ададан бүткен ач бойын
Албаты көзинче базыларын,
Акка сөөгин артар!» — деп,
Алмыс-Сары каан айдат.
Кан-Шинейге кадалат,
Катап ла кайра чарчалат.
Көө куйактан кел тутса,
Көги-жиги сөгүлип турат.
Балтыр эттен ала койзо,
Бир тутамнан үзүл чарчалат.
Жер тоозыны тенериге чыгат,
Тенери булуды жерге түжет.
Тен-түннен экү күрежет.
Тын күчтерин ченежет.
Тудуш бажынан чечеркежет:
«Жаан мен каан дееринде,
Жардында күч жок күчүк!» — дейле,
Кан-Шиней келеле,
Кабыра тутты Алмыс-Сарыны.
Көксинен тыныш чыкпай,
Каан кижиге унчукпай
Күчин салат, Кан-Шиней
Кара чачту бажынан алат,
Кара чачы онын жупунат.
«Керде-марда женерим деп,
Кенже танма өчөгөн!» — деп,
Алмыс-Сары тыныш алынып,
Анда айдат алгырып.

Жыдала сайза, жыда кирбес,
Жуу-жепсели жок Кан-Шиней.
Ўлдўле чапса, ўлдў кеспес,
Ўстине куйак кийбеген эмей.
Согужа, согужа келерде,
Солуктап аттар баштады.
Сын женилтип амыраар дезе,
Сыга базыжып токтобос болды.
Аттар тери — суу төгўлди,
Акту бойлоры арыгылап жүрди.
Черў болзо, жонло согужат,
Чек албаты санаазы чыгат.
Кара-калтар атту Кара-Куш
Коркып турганы коркыш:
Колын кайра күлўбеген болзо,
Кан-Шинейге элден ле озо
Кўч жеткенче болужар эди.
Кўчсинип келгенди базынар эди.
Кўўн-кўч жокто көрўп турат,
Көөркий Алтын-Топчы көс жыжат.
Он жылга согуш улалат,
Озолоп турганы жарталат:
Балтыры кежик жаш баатыр
Бакыра базып жүрер болтыр.
Арт-учында Кан-Шиней
Алмыс-Сарыны кучактай
Кезе тудуп, кўчин чыгарды.
Көк кайага көнкөрө чачты.
Арыскан жаан сөөк-тайагы
Анда оодылып чарчады.
Акпас каны ага берди,
Агару тыны анда ўзўлди.
Өч-өөн бедреп келген,
Өчөштөн тыны ўзўлген.
Кенје танма деп электеген,
Кенједен каны төгўлген.

Кан-јеерен ат
Кан-Шинейге айдат:
«Ала-сары ады озо
Андана согуп өлбөгөн болзо,
Алмыс-Сарынын өлөри
Андый ла белен болбос эди.
Адында онын тыны болгон,
Ады ээчий бойы божогон.
Аржан сууга барып јунун,
Албатынын јанар јолын,
Ада-эненди јайымдап,
Алтай јерине бачымдап,
Аланзыбай түрген јан» —
Кан-јеерен јети катап,
Кара јерге анданып,
Тур чыгала, силкинди,
Тери кургап, сүгүнди.
Кан-Шиней талайга
Капшай басты јунуарга,
Көнкөрө јадып суу ичти,
Кол, јүзин јунуп, күчти
Балтыр эдине база алынды.
Барып, ада-энезине јолыкты,
Күлүген бууларды үзе тартты.
«Күчсинген күлүк базылды», —
Кан-Шиней олорды
Эки јаактан окшоп, айтты.
Ээртегер деди эки атты.
«Черү тутпаган бу бойыс
Черүлү болуп эм калдыс», —
Адазы јаш уулына айдат.
Албатыла кожо черү айланат:
Алмыс-Сарынын јерине
Айланып јанбас дешкен ине.
«Орчылангнын он кааны
Ончозы черү туткан болзо,

Мынан ары жайымды
Мынын шылтуунда тут болбос.
Жуулап келерге күүн сообос.
Жууга-чакка белен болорго,
Жуучылдар белетеп, ологго
Жалтанбастарды кожорым,
Жаан черү тударым» —
Кан-Шиней айдат акту.
Аттарына женил мингилеп,
Алтайына ууландылар мендеп.
Амыр жон алдында бараат,
Арткан черү кийнинен улалат.
Жаш өлөңди жайа базып,
Жанып отурат сүүнчилү.
Кем де оордон азып,
Калыктан артпайт билдирлү.
Ак малы ончозы болды,
Алтайына ойто айдалды.
Кара-калтар атту Кара-Куш
Карган да болзо, чек куш, —
Канатту немедий, түргөн
Кан-Алтайына мендеген
Камык калыктан ол озо
Казаладып отурат жолдо.
Куштар болзо, кийнинен
Күлүреде учуп бараадат.
Кан-Алтайдын ал түмөн
Аңы эмди база жанат.
Оо-боо эмди жетпей,
Ончолоры бир түнөй
Азыйда жаткан журтына
Айдудан келип, жажына
Амыр-энчү журтаарга,
Ак малын одорго айдаарга
Амадап иштегилей берди.

Айлы јок арткан улустар
Јаңыдан айыл туткулайт.
Јаан, јаан баатырлар
Кан-јеерен атту Кан-Шинейге
Көскө јараш эдип, үргүлјиге
Көк талайдын јарадына
Канча кат өргөөни туттылар.
Кара-калтар атту Кара-Куш
Катап ла кара талай эдегине
Күн көзине күн ошкош
Көрүнип турар өргөө тутты.
Алтын-Топчы абакайыла
Амыр јада берди анда ла.
Балтыры кежик Кан-Шиней
Баатыр күчи там кирет.
Каандар јаткан телекей
Каран оны јилбиркедет.
Калын јаткан калык-јон
Катап ла ого көө куйакты
Эдип берген, эдин дежет.
Эр-јажына ого иженет:
Јуу келзе, јон-калыгын
Јуу-чактан корып аларын
Јаш баатыр ундыбас деп,
Јонды тен башкарар деп.
Айлар болзо, айланып өдөт,
Ак јарыкта албаты өзөт.
Јылдар болзо, јылыжып өдөт,
Јон-калык байып өнжийт.
Одындуга малын божодып,
Кан-јеерен атту Кан-Шиней
Канчын јиит кемине јеткен.
Каандар ортодо баатыр бүткен
Ады-јолы јарлана берди.
Ак-јарыкта албатызы
Андый баатырла оморкоп жүрди.

Арка-туузынан андап,
Ак талайынан балыктап,
Алтайында Кан-Шиней
Амыр јакшы јуртап јатты.
Кара-калтар атту Кара-Куш,
Калыктан алган Алтын-Топчы
Кара јаныс уулына
Кижиге ал берзе кандый дежет,
Күнүн сайын экү шүүжет,
Кайда, кандый кыстар бар,
Кажызы олоордын ого јараар.
Орчылан үстинде он каан
Ончозы түнгей эмес јаткан:
Бирүзи јаныс јуу кичееген,
Бирүзин бирүзи түйметкен,
Бойына бактырып аларга
Бош јайым бербейт албатыга.
Кейди корондоп, јуу јокко
Калыкты кыарга турганы бар.
Темир куштарла, черү јокко,
Телекейди бактырарга турганы бар.
Кандыйы олоордын јок деер?
Караннан јууга белетенер
Кандый да јан јаныс билер.
Судур бичикти Кан-Шиней
Соныркап көрзө, чек андый.
Бичикти јаап, терен сананат,
Билижип амыр јадарын айладат.
Јуукта јаткан эл-јонды
Јууй најыга тудар керек.
Ыраактагы ол калык-јонды
Ылтамдап ајаруга тудар керек.
Анайда ла Кан-Шиней
Амадулу јакшы јадар болды.
Је јаныскан јадып кунукты,
Јен јастаныш күүнин алды.

Жаныскан жүрери шыра болды,
Кижі алатам деп ада-энеге
Көндүрө айтты чын, чике.
«Кан-жеерен ат жайымда,
Калын өлөндү одорлуда.
Кара жаныскан алтайда
Канайда жадат, кыстар толтыра.
Кажызына күүн жедер,
Көрүп алып, той эдер», —
Анайда ада-эне айдышты,
Алаканла жалмашка чабынышты.
Оо-боо жетпей жүрүп,
Орчылан ичинен угул келди:
Ой-Очуркан каан кижі
Очы балазын кижиге берерге
Ончо жерге жар ийген.
Ончозына маргаан болор,
Ончо маргаанды алганга,
Онын кызы үйи болор.
Кан-Шиней судурын алды,
Канча бөлүгін ача сокты.
Чын да, Ой-Очуркан —
Чын жаан жуучыл каан.
Очы-Сырга деп кызын
Оны жок байлуга берерге
Он жүзүн санаа санантыр,
Онон ло жаан жар салтыр.
«Мал болзо, одорлуда көп,
Албаты болзо, одындуда амыр,
Анан артык байлыкты
Мен кайдан табарым?» — деп,
Кан-жеерен атту Кан-Шиней
Калганчыда сананып, энчикпей
Тура жүгүрүп үйгөн алды,
Түрө тудуп, чакыга сокты.

Кан-јеерен аткан октый,
Канатту куштый учуп келди.
Ат чакызына токтой түшти.
«Амыр журтына чак түшти бе?
Алкы бойына түбек келди бе?» —
Кан-јеерен кайкап сурады,
Кайдаар да болзо, белен турды.
«Ой-Очуркан очы кызын —
Очы-Сырганы кижиге берерге
Кату, казыр жаан жарды
Кан-Алтайга жарлаган.
Ого мен туружарга
Одордон сени кычыргам» — деди.
Каан-јееренди ээртеп ийди.
Канча колонгын тыгыда тартты.
Өргөөгө кирип, чой бөркүн
Өрө көдүрип, башка кийди.
Чой өдүгүн чөйө тееп,
Чыт этире бууштай сокты.
Алмыс мистү үлдүзүн
Ала койып, сол жалмашка илди.
Шибеедий курч жыдазын,
Шыйдынып, белге жөлөй салды.
Ада-энезиле жакшылашты,
Албатызыла эзендешти.
Ары болуп жүре берди,
Ат тибирти жаңыланды,
Алкы бойы көрүнбей калды.
Оо-боо жетпеди,
Одус күнге амыры жоктон
Орчыланнын жарымын өтти.
Ой-Очурканнын жерине
Омок бойы једип келди.
Ат тыныжы куу туман,
Албаты жүзи кызыл өрт
Јуулып калган бу болтыр.

Жарды жарлап баштаптыр:
«Очы-Сырга кызымды аларга
Ончо келген бойдон баатырларга
Маргаанды жарлап жадым:
Одус туунын ары жанында,
Одус талайдын ол жанында
Бөрүкче таштын алдында
Бу ла жуукта жажырган
Алтын сырга жадар болор.
Оны таап экелеле, бого
Ончозынан озо Очы-Сыргага
Эки кулакка таккан киж
Эш эдип кызымды алар.
Күннин чыгыш жанында
Күүнзеген сырга — таш алдында!»
Күйү болотон баатырлар
Куйун кептү атандылар.
Турган жери артып калды,
Туман чылап тоозын тарады.
Кан-Шиней кийнинен барды,
«Кандый нетее баатыр? — дешти.
Кан-жеерен минген ады
Кулун бодолду», — деп каткырышты.
Очы-Сыргага санаа салып
Ончо атанган баатырлар
Одус тууны ажыра,
Одус талайды кечире
Омок-седен ажып, кечип,
Ол сырганы бедреелеп,
Оны жок удаалап турды,
Ончозы таппай шыралады.
Калганчыда Кан-Шиней
Келип, база бедрей берди.
Бери, ары базып турала,
Бөрүкче ташты ача тартты.

Эжер сырга анда јатты,
Эки колго албай кайтты.
Бастыра баатырлар оны
Блаап аларга санангылады.
Кан-Шиней койнына суккалакта,
Калып келдилер баатырлар.
«Канайып тураар, уулдар,
Кайда слердин уйдаар?» — деди.
Кан-Шиней сыргаларды
Койнына сугуп атанды.
«Кулун ошкош мингени,
Кул ошкош бүүжи», —
Анайда олор айдыжып,
Артпай турды блаажып.
Ўлдү алала, белине чапкылайт,
Ўлдү мизи ого тыгынбайт,
Јыда была көксине сайгылайт,
Јыдалар мыйрылып, сынгылайт.
«Канайып тураар, уулдар!», — деп,
Кан-Шиней бир айдат.
Катап ла олор ого табарат.
«Күчтү болзогор, мында эмес,
Кыс көзинче тартыжары кереес.
Күчигерди ого кичеегер,
Катап меге слер тийбегер» —
Кан-Шиней анайда айдала,
Күлүктерди кайра ўрўп ийет.
Ончо келееткен баатырлар
Одус тайганы кайра ажат,
Одус талайды кечире учат.
Ондонып болбой одус конот,
Айланып болбой алтан конот.
Анан ла билинип, Кан-Шинейге,
Амадап мантадат, једижерге.
Кан-Шиней, јол ортодо
Кан-Јеерен бу токтоордо,

Нени билдин, нени сестин деп,
Нөкөр адынан ол кичееп,
Некеп, сурап тура берерде,
«Бистин амыр јаткан јерде
Бастыра јон түймеенде,
Адан-энен катап ла олјодо,
Апарып јат өштү јол ортодо», — деп,
Ады айдат мендей-шиндей.
Ат тискинин Кан-Шиней
Аланзыбай бура сокты.
Ай канатту кушка түней
Ак айас түбиле учуртты.
Көк тенери түбинен көрзө,
Көк Алтайы ээн эмтир.
Энир чолмондый көстөриле
Эбире үстинен ајыктайт.
Эне-адазын, эли-јонын
Эне алтайдан апарганы јарт.
Турнабайла тарттырып,
Тенериден ајарып,
Кан-Шиней баатыр
Көрүп турган ол болтыр.
Кайып, шиндеп көр турза,
Камык малды камчыла
Кумак чөлдин бойыла
Көс көрүлбес јер јаар
Көндүктирип апарып јадылар.
«Кандый каан, кайдан?», — деп,
Кан-Шиней оноор мендеп,
Кан-јеерен аттан сурады.
Мындый каруу ол јандырды:
«Мынан ары арай барзаас,
Одус јылдан ажар болорыс.
Онду түрген учсабыс,
Он јылга једип аларыс.

Ончо жуу-жепсели темир
Он кааннын бирүзи эмтир.
Кара-калтар аданнын адын
Кайышла бектеп, кол-будын
Канча кат кижендеген,
Качпазын деп иженген
Капшай ичкери барыптыр.
Кара-өлө атка минген
Кара-Опо казыр баатыр
Кара-Куш аданды жоныла
Коркыш жоктон апар жадыры», —
Анайда кан-жеерен ат
Айдала, жалкын кептү учат,
Кара-Опо калжуга
Кара чөлдө жедип аларга.
Оо-боо жетпей жүрүп,
Он жыл боло берди.
Кара-Опого жедижип,
Кан-Шиней жуулажа берди.
Ал-камык черүзин
Ары өтсө, алтан муннан
Бүрте согуп, кезип турат,
Бууры онын жымжабайт.
Бир де килемжи жок согужат.
Кара-Опо казыр баатыр
Кан-Шиней кийнинде
Куты чыгып, серпилип,
Кагылып, сооро оны тудат,
Кан-жеерен ого жетиртпейт,
Кан-Шиней колына келишпейт.
Айдуга барган ак малы
Айдары жок арык – одор жок.
Олжого алдырган ончо жоны
Онду курсак ичпеген – аш жок.
Түнде түнейтенин ундыган,
Түште амырын жылыткан

Кара-Опого айдаткан,
Кеп-кийими ыртылган
Калыгы анда кайкайт:
Кандый баатыр адаанын алат?
Казыр өштүлө тын согужат?
Кезе, кезе эм келерде,
Келген черү коробос.
Бүрте, бүрте кезерде,
Бир үлүзи жоголбос.
Тарма- илби бек салган
Талдама черүлү баатыр эмтир.
Кара-Куш база ла сести —
Кан-Шиней једип келтир,
Катап јайымды ологорго экелер.
Канчын јиит болгон болзо,
Канайып тегин туратан эди.
Карып јажы једерден озо
Каандарды колго туткан ла эди.
Комыдап анда турганча,
Кара-калтар ол атты,
Калыктан кижен-тужакты
Кем де чечип, божоткон турды,
Согумтык та болзо, согушка
Сыр манла келип киришти.
Кара-Опонын кара-өлөзин
Куйрук-јалдан ала койбойсын.
Ат ла ат туйлап тиштешти,
Алын-кийнин бутла тебишти.
Кара-Опо кайкап турды:
Кемнин ады мынайдар болды?
Је үйдези јок согужат,
Јүрүм керегинде сананбайт.
Кан-Шиней јаш баатыр
Канчын јиит болуп калтыр.
Кармай алган јеринен
Калбакчадан кан агат.

Ууштап туткан эдинен
Уурт кан сызылат.
Эптү туткан јеринен
Эргекчеден эт үзүлет.
Эки колло туткан эдинен
Эки эргектий үзүлет.
Кан-јеерен, кара-өлө,
Кара-калтар чынырыжат,
Кара-өлөнин сагыжы чыгат,
Калганчыда јаланда,
Кыл түги таакыланган,
Кызыл тыны кыйылган,
Кабыргалары кыйышкан
Кара-Опонын кара-өлөзи
Јалын болзо јастанып,
Јалманынан эм јадып,
Өлө бербей ол кайтты,
Өчөмик болуп ол артты.
Кара-Опонын күчи
Кичинектен астады.
Каныгып келген өчи
Калай болгоны јарталды.
Кан-Шинейдин эр-күчи
Катап ордына ол кирди.
Кара-Опоны тенериге
Көдүрип алып мергедеерге—
Калык-јоннын көзинче
Кату айтты билгенинче:
«Кара-калтарды јаманзып,
Кара-Куш адамды базынып,
Карып, амыр јадарда,
Каныгып келген, уят кайда?
Кара-Кушта уул бар деп,
Канайып чокым билбей, мендеп,
Онын јерин тонодын,
Ончо јон, малын айдадын?!

Өлбөс бойын өлүп жадын,
Өчөбөсти өчөп, буру алдын.
Каныгып, жуулап сен келген,
Кандый да килемжи сен билбеген», –
Анайда айдып, Кара-Опоны
Ак айастан мергедеген турды.
Кату жерге келип тўжерде,
Кара каны бырт эдерде,
Эдинен эт артпай ўзўлди,
Эр сўўги кумактый эжилди.
Ээчиткен черўзи ээзи жок,
Эр бўдўш, сиден, омок
Эмди жоголгон, анда турат,
Эбирip жанарын ундыылайт.
Эбире кўрўп Кан-Шиней
Эмди мынайда айт жўрбей:
«Кара-Опо казыр каан
Кату жууда базылган!
Ўнўтийин жуулап келеле,
Ўлўмин ўлди жўўлеле.
Албанла келген черўзи болзо,
Алтайына амыр жангай.
Ўлўжерге келген черў болзо,
Ўнўтийин менле жуулашкай!»
Мыны уккан камык черў
Мандайын жерге сайып бажырды:
«Санаар жарык, чырайаар эрў
Слерле артып жадыс» – дешти.
Кан-Шиней жарадып укты,
Кўгўстен олорго бу айтты:
«Кара-калтар атту
Кара-Куш адама баштадып,
Олжого кирген бу бойоор
Ончогор Алтайыма ууланып
Баратанаар бу эмтир.

Барарын, өлөрүн билбес баатыр
Барып түбинде нөкөрим болор,
Барыгар јериме бачым ончогор».
Кара талай аржан суула
Кан-Шиней анда јунунат.
Кан-јеерен эрјине адыла
Канча ой өткөнин кайкажат:
«Ой-Очуркан Очы-Сырганы
Ончо јенү алганга берген болор.
Оройтып та калза, јараш оны
Ойто көрөргө күүн не соор?
Кан-јеерен канатту адым,
Капшай барак, кару најым» —
Анайда айдып, Кан-Шиней
Адын анда камчылап ийбей.
Ады болзо, элес этти,
Ой-Очуркан јерине көндүкти.
Ой-Очуркан јеринде
Ончо калык түймеенде:
Маргаанга барган баатырлар
Мында ончозы эмес болдылар;
Олор ортодо Кан-Шиней
Оройтып кайткан келбей?
Келгендери јүстүк экелбеди,
Кей јорык дејип түкүрди.
Кан-Шиней тапканын
Калык-јоннон јажырганын
Ой-Очуркан каан билбейт,
Оозына суу ургандый жүргүлейт.
Ой-Очурканга килеелебейт.
Ондо неме сеспеендий көрүнгилейт.
Јети күн кожон үспеген
Јон токтоорын билбеген.
Түн киргенде јылдыстар
Түнөй мызылдап турдылар.

Тўште де камык улустар
Тудуш ла җыргап базадылар.
Ой-Очуркан җуулган җонды
Ончозын таркадып ийейин дезе,
Оо-боо җетпей Кан-Шиней
Оп ло келзе, ого не дегей?
Очы-Сырга кызы база
Оптолып, канай та ачынза,
Кирер җерин билбей турды,
Кан-Шинейге иженер болды:
Канча баатырдын җииди ол,
Кару ижениш, айса җобол.
Адазы эрмек айтпас болды,
Айса билген калас җоболды.
Улустын җыргалы ўзўлбейт,
Учуры там анда элбейт.
«Калас оны не сакыыр?
Кызынды уйатка тўжўрбе!
Келген бисти база ченеер,
Капшай җаргы этсен биске», —
Кўўлеп, кўўнзеп турганча,
Кўркўреп тенери тымыганча,
Изў, изў эзин сокты,
Тамыр-тымур җааш җаады.
Оо-боо җеткелекте,
Ончозы ондонып җеткелекте,
Кан-җеерен эрҗине атту
Кан-Шиней җиит баатыр
Келип җатпай эм канайтты.
Одус баатыр Очы-Сырганы
Ондо аларга эм җуулганы
Калас деп ончозы билди,
Каран санаазын билдирткилебеди.
Ат чакыга Кан-Шиней
Адын буулап, энчикпей

Очы-Сырга мында ба деп,
Озолоп сурады ол мендеп.
«Мында, мында, өргөөдө!» —
Мындый үн угулды ол өйдө.
Кан-Шиней ичкери басты,
Каалганы кайра ачты.
Ак ширдектин үстинде
Айга түнөй ол кеберинде
Күлүмжизи күн чогындый,
Көргөн көстөри чолмондый
Очы-Сырга бойлу бала
Отурбайтты омок анда.
Кабактары карлагаштый,
Көс үстиле талбып учкандый,
Күрен-кызыл качарлу,
Көрөргө жараш шанкылу,
Кирип келген Кан-Шинейге
Колын сунды эзендежерге.
Он колынан тудужып,
Сол жаагынан окшожып,
Таныш улустый жолыгышты,
Табылу, жылу айкашты.
Күн суркунду сыргаларды
Кан-Шиней койнынан чыгарды.
Очы-Сырганын кулагына
Омок тагып, жаражына
Кату жүреги онын жымжайт,
Каткырып, кыска куучындайт:
«Сырганы таап, келеделе,
Сакыган түбекке түжеле,
Арай оройтып, мен келдим,
Ачынбагар, көөркийим» —
Мындый сөстөрдү айдарда,
Мендеп сурайт кыс анда:
«Жазыт болбозо, айтсагар».

«Жажыт эмес, је угыгар —
Кан-Шиней кыскарта
Куучындап берди ол тушта. —
Алтын сырғаны табала,
Адыма минип ле алала,
Бери көндүгип келетсем,
Бир буудак, бүтпегем,
Алтайымда болуп калтыр.
Албаты, ада-энем былтыр
Кара-Опо казыр баатырга
Камчыбыла айдаткан узакка
Жол ортодон өдө бергенин
Жолой адым көрүп ийгенин
Жаны ондоп ол алгам,
Жуулажарга жолдон бурыгам.
Кара-Опо кал черүлү,
Камык жонды женген үлүлү,
Узак согуштын бажында,
Өштү бажы үзүлгөн анда.
Кара-Куш адам, Алтын-Топчы энем,
Калыгын баштап, малын айдап,
Кан-Алтайына жангылаган амадап,
Кан-жееренге минип, мен бери мендегем»]
«Билерим, — деп, кыс айдат,
Баатыр колын бек тудат, —
Кара-Опоны басканына
Калык алкышту артар жажына.
Адама да ол амыр бербеген,
Албатыга онын кўчи жетпеген.
Мени аларга кудалаган,
Менен согулта алып жанган.
Колдоры канга уймалган
Кижиге кижиге не баратан», —
Очы-Сырга кўлүмзиренет,
Оны жок сүүнчи оноң көрүнөт.

Экү колдон эм тудужып,
Эжиктен чыгып келбей кайтты.
Эл алдына чыгара базып,
Эбире көрүп, кайкашты:
Эл-жон ырғап ла жүртүр,
Эне-адазы сакыганча эмтир.
Ой-Очуркан алдына экү
Омок ондо базып келди.
Маргаанга турушкан улус
Мында олорды жаңы көрди.
Ой-Очуркан колын көдүрүп,
Ончолорына жар эдип,
Жартап турбай канайтты:
«Жаан-жаш кара албаты,
Кулактараарла жар уыгар,
Көстөрөөрлө жииттерди аыктагар.
Тогус жылга той улалар,
Тойдо ончо калык ырғаар.
Тууга түней эт туурагар,
Талайга түней аражан азыгар.
Жаандар болзо ачу ичер,
Жииттер болзо кымыс ичер,
Очы-Сырга кызымнын
Ойын-жыргалын көрөдим.
Кан-Шиней күйүүмнин
Карузыганын бу билдим.
Кара-Куш болзо – адазы,
Алтын-Топчы – энези –
Бала алышкан төрөөндөр,
Балдарды жаман көрбөгөр!
Тогус жылга ыргалар
Тойды бойым башкаарым.
Он жылга улалар
Ойында бойым туружарым».
Ондый сөстин бажында
Ончолоры түймей берди.

Казылуны картай сойот,
Кайнадып, чыгарып омор чогот.
Семистерди сыйра сойот,
Салып, соодып, туудый чогот.
Арајан аштын ачузы –
Агып јаткан чек талай суузы!
Коројоннын койузы
Коркырап аккан торт тенгис суузы.
Курсак жибеген кижі јок,
Карды тойу улус омок.
Арык ийттер семирип
Аркырап, тудан боло берди.
Ачу амзаган кул эзирип,
Албатыны тообой јүрди.
Јииттер кожоны јаныланып,
Јиркиреп турды каткылары.
Чыйрактары јарыжып,
Чактулары күрежип турды.
Јаан, бөкө баатырлар
Јырсылдада каткырыжат.
Јылым көк кайалар
Јаныланып тура, јыгылат.
Күрсүлдеде каткырганда,
Күрен кайалар анда
Күркүреп тура оодылат,
Күкүн тоозыны чачылат.
Очы-Сырга ла Кан-Шиней
Ондо сүүнет, ончозыла түней.
Оо-боо јетпей туруп,
Ончозы табыштанып чыкты:
Ой-Очуркан бил туруп,
Онду маргаан этпеген дешти.
Јангыс маргаан эделе,
Јатка кызын береле,
Уйалбай канай јадатан дежет,
Учурлу маргаан јарлазын дежет.

Одус јаан күчтү баатыр
Ондый табыш чыгарыптыр.
Сырга жажырган бир маргаан
Сыранай женил деп айдышкан, —
Оосторын жапкылабайт,
Ой-Очурканнан ырагылабайт.
Сырга тапкан Кан-Шинейге
Санаазы күйүп, канча күнге
Той өткөн бу жерде
Токунабай жүргүлөйт түймөөндө.
Ой-Очуркан мыны көрүп,
Онги жок ачына берди.
Амыр жакшы санаазы өчүп,
Айдары жок чугулы келди.
Очы-Сырганы алар деп,
Одус баатыр мендеелеп,
Онын журтына келгилеп,
Олыт бербеенин жаны эзеп,
Жаны жарды Ой-Очуркан
Жарлап турды, ачынган:
«Одус баатыр, бери угыгар,
Ончогорго кату жагыс жар:
Калык-жоннын алдына
Кабыжып күрежеер мында.
Калганчы жөнү алган киж
Кызымды эмди алгай! — деди. —
Кан-жеерен атту Кан-Шиней
Күчин база мында көргүскей».
Жыргап жаткан жон-калык
Жыргалын токтодып, тымыды.
Эки бөлинип, ал камык
Эл-жон күрешти сакыды.
Одус баатыр экиден
Одус күнге күрешкилед
Күрежер бе деп Кан-Шинейден
Күреште жөнү алганы бу некеди.

«Кийик болзо түктү,
Кижиге болзо атту,
Кажы жердин кезери?
Кандый ат мингени?» —
Кан-Шиней тапказынан
Күрежип күрөш алганнан
Күлүмзиренип сурады,
Күрежерге белен турды.
«Орчыланганын ичинде
Ончо кезерди акалаган
Бастыра өткөн жүрүмүндө
Баатырларды женип чыккан
Бар-Кула деп атту
Баатырды билбес, уятту!
Жер үстине не жүргөн,
Жендиртерге бери не келген?!
Төжөги жок кул бойын
Төжөк бедреп жүргөн бе!
Төрөли жок тербезен бойын
Төрөл табарга келген бе!» —
Бар-Кула анайда айдып,
Багырган бойынча бу калып
Кан-Шинейдин жардынан
Кабыра тутты сакуйбас жанынан.
Бар-чоокыр атту
Бар-Кула бек чакту.
Экү эки жарынан алыжып,
Эки ай ажыра күрөштү.
Жака-житкеден тартыжып,
Жети айды түгөстү.
Торсык-буттан кабыжып,
Тогус айдан бу өттү.
Күреже-күреже келерде,
Курлары үзүлүп чачылды.
Тудужа-тудужа келерде,
Тондор тилинип жырылды.

Жарадыла тен аккан талай
Жараттан ажынып жайылды.
Тенериге түртүлген тайгалар
Тен оодылып, жоголдылар.
Кара жерге басканда,
Курлаага жетире бадалгылайт.
Коркышту балкаш бу Алтайда
Качан да болбоон деп айдыжат.
Тебеелү мал тебеезин чачып,
Тергеелү жон тергеезинен качып
Тура бербей канайтты,
Тудуш жуудан калажырашты.
Очы-Сырга өргөөдөн чыкпайт,
Ой-Очуркан адазы унчукпайт.
Бастыразын күреште бу женип,
Бар-Кула Кан-Шинейди, иженип,
Бар-жок күчиле серпий согот,
Балбара базар күүндү болот.
Күчине салдырып мактанат,
Күчи чыгып турганын сананбайт.
Бар-чоокыр ады болушпайт,
Баркырада киштегени угулбайт.
Кан-Шинейдин кан-жеерен ады
Кичинек те оны жууктатпас болды.
Житкек саска сүрүп апарып,
Житкезине жетире түжүрө бадалтып,
Кутын анда чыгарар болды,
Кунан күчин түжүрип жүрди.
Учы-учында бар-чоокыр
Узун састын учында
Узун жалын жастантыр,
Учук тыны кыйылтыр,
Кан-жеерен силкинет,
Катап силү боло берет.
Жерден чыккан тоозын,
Желбер булуттый, тенериде

Ары-бери жылыжат,
Айды-күнди бөктөп турат.
Же эки баатыр күрөшкенче,
Жен тудуп ченешкенче,
Түни-түжи тудушканча,
Тудамнан эдин үзе тартканча.
Калбакчадан кан чачылат,
Кажызы ла тен-туй турат.
Арт-учында Кан-Шиней
Арткан күчин тартынып ийбей:
Бар-Кула көңкөрө жыгылды,
База катап тура калыды.
Бу ла өйдө Кан-Шиней
Булутка оны, ойто түжүрбей,
Чек көдүрип алып чыкты,
Ченеп ого мынайда айтты:
«Очы-Сырганы аларын ба?
Ойто амыр жанарын ба?»
Бар-Кула тыныш алынып,
Бийиктен айтты сагыш алынып:
«Очы-Сырганы аларым,
Ойто айлыма жанарым.
Төрөли жок сен тербезенле
Төжөгин салбас ол эди ле!»
Мыны уккан Кан-Шиней,
Мактанарын эм билбей,
Күлүмзиренип бир каткырды,
Күзүрт үндү бир айдынды:
«Базынбасты базындын,
Бажынды бойын базындын!
Өчөбөсти сен өчөдин,
Өчпөс оынды өчүрдин.
Төрөли жок тербезен деп,
Төгүн-чынын билбей мендеп,
Тойго жуулган улуска
Токтодынбай айткан бойына

Чын өлүм эмди келген!
Чымыл тынын тўгенген!» —
Ачу-корон кыйгырып,
Ак айастан талайып,
Бар-Куланы Кан-Шиней
Бар кўчиле, бир килебей,
Бек туунын бел кырына
Бўктей тудуп бу чачты,
Билинип, бойын токтотты:
«Кўчи жок кўчўкле бу
Кўч жободып не кўрежер».
Кۆк талайга жууктап, бу
Кол-жўзин жунды эр.
Жарадынан чыккан талай
Жарадына кирип эм акпай.
Кўн көзин караңуылаткан
Кара тобрак аяскан.
Уйазын чачкан куштар
Уйазын таап жандылар.
Тебеезинен барган мал
Тебеелеп ойто жуулдылар.
Тергеезинен качкан жон
Тергеезине түрген жандылар.
Сас болуп жаткан жер
Суузы жоголып жажарды.
Аайы-бажы жок чачылган
Алтай ойто жаранды.
Оңы жок анда бузулган
Ончо журт катап тудулды.
«Э-э! — деп, Ой-Очуркан
Эли-жоңына кыйгырды. —
Одус куда баатырларды
Ончозын женип, маргаанды
Кан-Шиней баатыр алды,
Капшай тойды улалтаар!» — деди.

Очы-Сырга алтын өргөөдөн
Ойто ондо чыгып келди.
Кан-Шинейле озогы өйдөн
Кожо жүргендий билдирди.
Ак ширдектин үстине
Айылга кирип отурдылар.
Очы-Сырганын энези
Олыт жогынан курсак азат.
Алтын столго салган ажы
Алтан жүзүн башка адалат.
Онойып ажанып отурганча
Одус күнге једе бертир.
Ондонып, тойдым деген бойынча,
Ончозы өрө турган эмтир.
Кан-Шиней кайны адазына
Көгүстен санаазын айтты мында:
«Төрөли жок тербезен эмезим,
Төрөлим сакып јат, билерим.
Төжөги жок кул болбодым,
Төжөк салар кижн алдым.
Кара-Опонын базылганынан
Канча жылдар өдө берди.
Карган ада-энемнин јанганынан
Кандый да табыш угул келбеди.
Эл-јоным кандый јатканын
Эмди түрген барып көрөдим.
Эжиктен ары малдын турганын
Эриги јоктон бу эбиредим.
Баатырларга баатыр кожулган,
Барып баштап јадар керек.
Черү үстине черү кирген,
Чебер, ойгор тудар керек.
Ада-энемнин алын күндери
Айдары јок кыска арткан.
Айылга түрген јанадыс», — деди,
Аттарды түрген ээртей берди.

Тойдо турушкан албаты
Таркап јанган турбайтты.
Оны болзо, Кан-Шиней
Ондогон турды эрикпей.
Күйүзін көрүп, Ой-Очуркан
Күйбүрөп чыкты абакайыла:
«Калганчы кызым кижиге качкан,
Канайып јөөжө бербей чыгаратан?»
Азыраган ак малынын
Ас ла дезе, чек јарымын
Јарып, айдап экелди.
Тил билишкен эл-јонын
Тал-ортодон јарып берди.
Јеезелү јуртында јөөжөдөн
Јетен атка коштоды көптөн.
Алтыннын эн артыгын
Алтан атка арта салды.
Мөнүннин болзо, эн мызылын
Бежен атка ол коштоды.
Очы-Сыргага ат эдип,
От-јеерен мал ээртеп,
Ой-Очуркан сүгүнип,
Орто јолго келди үйдежип.
Анан ары Кан-Шиней
Алтайын көстөп түргендей,
Ат јорыгын бачымдатты.
Абакайы коштой баратты.
Јелип, јелип аттары
Јергележип баратты.
Јиит јараш бойлоры
Јылу, эрке куучындашты:
«Кара-Куш каан адан
Келзебис не деп айдар?» —
Кан-Шиней баатырдан
Кейигип сурабаза, кайдар.

«Келин экелзем, каргандар
Кедери эт деп не айдар!
Тойго келигер деп јар
Тургуза ла јарланар.
Ада-энеме јарабазан,
Айлынга ойто апаргайым.
Акту бойыма ачынзан,
Ада јашка каргаткайым», —
Кан-Шиней күлүмзиренет,
Коштой экү бу көндүгет.
Кан-јеерен баш кекип,
Канатту куштый барадат.
От-јеерен чөйилип,
Октый учуп бышкырат.
Очы-Сырга Кан-Шинейге
Омок айдат эрке үниле:
«Кан-Шиней – кару эжим!
Канымла канын тудуш, билерим.
Карыырдын карыганча жүрүмим
Кожо болотонун билерим.
Ада-энене јарабазам,
Акту бойыннан не јанатам?
Таш таштаган јерде јадар,
Кыс барган јерде јуртаар.
Кудалаган одус баатыр
Куды сенен чыгыптыр.
Ончозын маргаанда бойын
Очы-Сырга учун јендеп салдын», —
Көстөри јылдыстый суркурап,
Көндүгет олор јерине јууктап.
Энчиге алган ак малы
Ээчий анда барадат.
Эдиски үндү јон-калыгы
Эмеш те артпай ууланат.
Оо-боо јетпей жүрүп,
Ончо Алтайы көрүне берди.

Je јеринде амыр эмезин
Једип келип, кайкай берди.
Амыр јаткан эли-јоны
Аайлап болбос табышта болгоны
Айланып јанган Кан-Шинейди
Аайы јок чочыдып ийди.
Кан-јеерен аргымак ат
Кан-Шинейге чикезин айдат:
«Очы-Сырганын јеринде
Оңы јок удап калтырыс.
Орчыланнын ўстинде
Ончозын бийлеген Кан-Јудар
Јеристи јуулап кириптир.
Јенўни аларга једиптир.
Кара-Куш адан јарым тынду,
Кўчи јетпей јўрген эмтир.
Кўчтў камык баатырлар,
Кўчтери чыгып, јуулаштыр.
Алмыс-Сарынын черўзи
Акара јок согушкан туру.
Кара-Опонын кал черўзи
Каран короп астаган туру».
Мыны уккан Кан-Шиней
Ачынбас бойы ачына бербей.
«Очы-Сырга эжим – дийт, —
Ончо јонло, малла арт – дийт, —
Озолоп барып јуулажайын,
Олјо, өлўмнен бу ончозын
Эмди барып аргадайын».
«Јок!» — деп, Очы-Сырга,
Јөпсинбей, кожо барарга
Кан-Шинейге айдат,
Канду јууга шыйдынат.
Каптыргазынан јуу-јөпселди
Кодорып, јазап кийинди.

Кан-Шинейге үйи айдат:
«Канду жуу сакып јатканын
Каным тартып, сес салганын
Көөркий сеге айтпагам,
Көндүрө бойы билзин деп,
Көп күндерге санангам.
Айтпаганыма ачынба,
Адыжарга јолымды тутпа».
«Айтканым ук!» – дейле,
Ары болды Кан-Шиней.
Кан-Јудардын кал черүзин
Кырынан кезип баштады.
Ары өдүп чапкажын,
Алтан муннан ажыра кырылат.
Бери өдүп чапкажын,
Бежен муннан белен кырылат.
Кинчеги јок калыктын
Килемји јок агат каны.
Јуулап келген кааннын
Јуучылдары кайдан оны
Јүректен ондоп билзин.
Кызыл тынын, жүрүмин
Кысканарын, кичеерин
Кал болуп билбейтир,
Калас өлөрин сеспейтир.
Кан-Шинейдин черүзи —
Кан-Јудардын өштүзи.
Чымалыдый кыймырап,
Чылазыны јок жуулажат.
Кара куладый чурап,
Кал черүле согужат.
Арслан чылап анзырап,
Амадап келгенди анзаартат.
Кийин јандазы амырап,
Катап жууга тартылат.

Жуулашканы жуудан чыккылап,
Жакшы амырап, ойто тартылат.
Кан болзо, курлаага жеткен,
Кижн сѳѳгн корым бѳткен.
Кан-Шиней он жанынан
Кан-Жударды кызып келет.
Очы-Сырга сол жанынан
Ончо кезерин кес жѳрет.
Ат ѳстине ат жыгылат,
Алыптар там казырланат.
Кижн ѳстине кижн жадат,
Кийиктелип ончозы согужат.
Алты жыл канду жуу
Алтан жылга ол бодолду.
Жети жылга ѳткѳн согуш
Жетен жылга ѳткѳн ошкош.
Кѳк талай кызарып,
Кижн каныла агат.
Кожого суулар ажынып,
Канга кѳпшип агат.
Кан-Шинейди кѳрѳлѳ,
Калык-жоны оморкоды.
Тын жокко тын кирди,
Такып жууга кѳдѳрилди.
Кѳч жокко кѳч кожулды,
Куладый жуулажып баштады.
Ой-Очуркан берген черѳ
Ондо база жууга кирди.
Оройтып келген жон кѳчтѳ,
Ондоп болбос жууга киришти.
Черѳле черѳ чирежип,
Чек тѳгезе кырыжат.
Кезер ле кезер кезижип,
Келгендери ѳлѳт, чек кажат.
Арт-учында Кан-Шиней

Алтайына келген Кан-Жударды
Арка-белинен алып жүрбей.
Акалап жеңерге учканды
Ай кирези андаган эмей.
Арт-учында Кан-Жударды
Арт ташка арта таштады.
Арка-бели анда сынбады,
Алдындаазындый эр болды.
Бери туруп, белден ала койды,
Бертинбегени жарталды.
Бели, үсти курч таштарга
Бел-арказын сый чабарга
Кан-Шиней Кан-Жударды
Катап ла көдүрип бу таштады.
Катап ла тыны үзүлбеди,
Кату сөөги бертинбеди.
Калганчыда, кан-жеерен ат
Кан-Шинейге шымыранат:
«Кан-Жудардын калтар ады —
Каны агып өлбөс онын тыны.
Канча ла кире согушсам,
Калбакчадан үзүлбейт эди-каны.
Канду-кастак жес-огынды
Капшай божотсон жүк калды.
Кан-Жударла уружайын,
Калапту бойын эмеш тудайын».
Кан-жеерен Кан-Жудардын
Кийин жанынан, тыннан тын,
Келип, тиштеп кайра тартты.
Кан-Шиней канду жес огын
Капшай калтар атка божотконун
Кем де сеспеген жүрбей кайтты.
Калтар аттын кызыл тыны
Кыйалта жогынан үзүлип калганы
Канча жонго көрүнө берди,
Калык-жон ончозы сүүнди.

Кызыл каны ончозы шаркырады,
Кара јерге шинип калды.
Кан-јеерен ат Кан-Јударды
Капшай анда божодо салды.
Кан-Јудар эмди болгожын
Калганчы кўчин јууп алып
Калып келди Кан-Шинейге.
Кан-Шиней кабыра тудуп,
Көдүрип чыкты оны кейге.
Канча јоны «оойт!» — дешти.
Көнкөрө чачарда, «ме!» — дешти.
Калганчыда Кан-Шиней
Көк кайага Кан-Јударды
Кайылта чачкан эм турды.
Сөөгинен сөөк артпады,
Сөгүлип, сайалып бортылды.
Эргекче эдинен артпады,
Эл санаадан эм ундылды.
Күчсинип келген Кан-Јударды
Кан-Шиней анайда јендеп салды.
Канду јуудан арткан черүзи
Кайра јанар аргалу кирези,
Көрүп турза, јок эмитир.
Колго-олјого бойлоры киртир.
Ээчидип экелген албатызы
Эбирип јанар эп-аргазы
Эмди база јок болтыр,
Элге кожулып эм арттыр.
«Кара-Куш адам тирү! — деп,
Кан-Шиней сүүнет анда. —
Алтын-Топчы энем эзен!» — деп,
Акту бойы јүрет сүүнип.
Калыгына калык кожулган,
Калын јонду баатыр болды.
Черүзине черү кожулган
Чын күчтү болуп макталды.

Казыр өштүни јенерге
Карын үйи болушкан ине.
От-јеерен атту Очы-Сырга
Ондо јуулган албатыга
Јуучыл бала деп айттырды,
Јуулып, оны ончозы мактады.
Кан-јеерен атту Кан-Шинейди
«Капшай оны ал!» — дешти.
«Алганнын үстине канай оны алар?»
Ада-энем, албаты: той баштагар!
Экү бис алыжып салганыс,
Эл эзчидип, мал айдап јанганыс!» —
Анайда калын јон-калыгына,
Ада-энезине айткан турды анда.
Олјого барып божобос Кара-Куш
Ондо јенил үшкүрди ошкош.
Эки көзи јашталган Алтын-Топчы
Эн ле учында јенил бу тынды.
Оо-боо јетпей јүрүп,
Ончо јерден јон јуулды.
Одус јылдын јыргалы деп,
Орчыланга јар эм угулды.
Тенис бодолду арајан јуулды,
Туулар бодолду эт кайналды.
Күн сүрлү өргөө айылды
Калык анда туткан турды.
Очы-Сыргага ла Кан-Шинейге
Оды өчпөй јатсын дешти көп үйеге.
Кан-Шинейди мактаалайт,
Канча јенүлерин адаалайт.
«Ала-сары атту Алмыс-Сары каанды
Ала јашта јенген, — деп айдыжат. —
Кара-өлө атту Кара-Опо баатырды
Канчын јиитте јенген — деп табыжат. —

Одус баатырды куда тушта
Ончозын јенген — дежет, — јирме јашта. —
Орчылан үстин бийлеген
Омок калтар атту Кан-Јударды
Одус јажында эм јенген.
Очы-Сырганы алды» — деп айдышты.
Ончозы одус јылга јыргап,
Онон јандылар јерине таркап.
«Калганчыда Орчыланда
Калык-јон амыр јадар.
Кажы ла јон салымында
Канайда јадарын сананар.
Јөөжө блаажып јуулашпас,
Јөптөжү јогынан јатпас —
Кан төгүжип кырышпас,
Кару јадып, јан блаашпас.
Кайда да јуу чыгарбас,
Калыкты јуула коркытпас —
Качан да, качан да калыкка
Канду јуу болбос јажын чакка!» —
Анайда баатыр Кан-Шиней
Айдарда, укты ончо телекей.
Кай туујым эм түгенди,
Кыскарта айдылган ол эди.
Көпти айдарга келишпеди.

Ай-Мерген

Мөнгүн бүрлү мөш агаш
Мөнкү тайга колтыгында,
Жайы-кыжы жажыл, жаш
Жүзүн агаш ортозында
Ак аястын алдында
Алтайда өзөр бу жанду,
Алтайды өткөн бек тазылду.
Алкышту эмтир албатыда,
Алкышту эмтир кайында.
Мөш агаш төзинен
Мөрлү эткен топшуурым.
Калыктын айткан сөзинен
Кайла деген топшуурым.
Жойгон агаш бойынан
Жондоп эткен топшуурым.
Жоннын озогы кайынан
Коолодо кайлаар күүн келди,
Топшуурга үним келиже берди,
Эбире отурган улуска,
Эки кылду топшуурым,
Эмештен де кунукпаска,
Эмди коно кайлаарым,
Баатыр жүрүмин айдарым.

Буурзап мени, балдарым,
Учына јетире угыгар,
Учурын билип алыгар,
Улалтып онон айдарар.

* * *

Ўч сўури мөнўн тайга
Ўч кёлди айландыра
Ўргўлјинин ўч ўйеге
Ўзўги јок каруулда
Эм турган немедий.
Сўўттий ак кёлдори
Сўрнўгип комдол эм јадат,
Кўркўреп аккан комдоры
Кулакка солун угулат,
Јайы-кыжы билдирбес
Јажыл бўрлў агажы
Куштарына ўн серитпес
Куулгазынду турар болды.
Эл-јонды эбирер
Элчилери кўп болгон.
Албатыны айланар
Айбычылары кўп болгон.
Актан ак атка минген
Ай-Бодай деп каан кижы
Аайы јок карый берген,
Ал санаазы аймап јўрген,
Акты болзо боро деер,
Кўкти эмди кара деер,
Кўпти дезе ас ла деер,
Асты болзо јок ло деер
Астамдап ол јакшы билер.
Беретеним јок ло деер,
Беретенеер бар ла деер.

Буурзап бергени жок болор.
Бурулап алганы көп лө болор.
Жер үстинде јетен каанды
Јетен јылга јоксырада туткан.
Алтай ичинде алтан каанды
Алтан јылга түреде туткан
Ай-Бодай каан кижі
Алтайында јуртап јатты.
Одорлу јерде малы көп,
Одын-суулуда јоны көп.
Албатыдан алган үйи
Ак-сур атка минген
Ай-Сүлу деп атту болды.
Ай-Бодай ла Ай-Сүлу
Алтан јылга бу кожо
Ак-јарыктын алдында
Албатыга јаман айттырбай,
Алкышту јакшы јуртадыс деп,
Айылдап киргенге айдар болды.
Айылдан чыкканга јакыыр болды.
Анча ла мынча болбоды,
Анайда јуртап јаткажын,
Алтан алты јыл короды.
Ай-Сүлу деп абакай
Аайы жок оорыды.
Ай ашкан бир танда
Амырын алды јажына.
Аайы жок кородош
Алтайда бу тура берди.
Ай-Бодай каан кородоп,
Айылдан чыкты коркондоп.
Баатырларын алдырды,
Бастыра јонын јууды.
Айландыра ајыктады.
Албатызына кыйгырды:

«Айланайын, Ай-Сулу,
Ада јашка јуртайла,
Алтан алты јаш јажайла,
Ак-јарыктан ырады,
Адалу уулдарын арттырды.
Эмискен эки уулы
Эм тургуза кичинек.
Энчиликте ады-јолы
Элге угулып јеткелек.
Элчиледип экелер
Энелерис бисте јок.
Айттырып алдырар
Адаларыс база јок.
Башкар јаткан албатым,
Баштанып слерге айдадым:
Ай-Сулунын ай сөөгин
Ак тайганын кырына
Апарып, чектеп сөөктөйин!»
Ай-Бодайдын айтканын
Аайлап ийди анда јон.
Алтындап эткен межикке
Ай-Сулуны салып, эжикке
Баатырлар эмди чыгарды,
Бастыразы эбире курчады.
Калганчызын көргүлөп,
Калык кунугат өткүлөп.
Үч кўннин бажында
Үргүлјиге, кыр бажына,
Бай теректин төзине
Барып сөөктөдилер тўжине.
Анан ары Ай-Бодай каан
Абакайы јок јуртай берди.
Алтан алты јаштан ашкан,
Ар кўчи чыгып јўрди.
Одорлуда малы көп,
Ончо јоны өзөт көптөп.

Албатыдан алымдаары астады,
Абакайы јокто ачуга бастырды.
Ат минип ар-албатыны
Айланып көрбөс боло берди.
Эрјине минип эм тайганы
Эбирип андабас јанду јүрди.
Эли болзо энчү јадат,
Албатызы болзо амыр јадат.
«Аларымды экел !» – деп, үни
Алдындагы чылап угулбайт.
Айлындагы алтын-мөнүни
Арбындап үстине кожулбайт.
Андый да болзо эр јурты
Андый ла куру эм артпады.
Анайда Ай-Бодай каан
Арт-учында сананган.
Эки уулы чыдагылап,
Эр кемине јеткилеген.
Эл-јонды баштагылап
Эм јадарын каан шүүген.
Каан ордына каан болорын
Каан сананат күнүн сайын.
Алтай үстинде алтан каанды
Анан ары кажызы тудар?
Јер үстинде јетен каанды
Јен божотпой кемизи башкараар?
Эки уулдын кажызына
Элди берер јажына?
Күүни башка эл-јонго
Күчи јеткей не каан болорго?
Јаңыс карыннан чыкса да,
Јаң-кылыгы башка уулдар.
Сагыш алынып чыдаза да,
Санаазы башка карындаштар.
Эр кемине уулдар једерде,

Эрте танла бир күнде,
Экүнин санаазын эм ченеп,
Эртеден билерге шүүди мендеп.
Кара-күрен атты ээртеп,
Кара-Кула уулын миндирди.
Ак-бороны аякту ээртеп,
Ай-Мергенди база миндирди.
Алтан башка айдышту жон
Адалу уулдарды уткыылайт.
Жетен башка сөстүү жон
Жеткерлүзи кем деп сананат.
Актан ак атка минген
Ай-Бодай каан алдында
Албатызына аярбайт.
Жуук жүректүү удур келген
Жонына сөс ол айтпайт.
Эки уулы кийинде,
Экилези жиит ойинде.
Кара-Кула — жаан уулы
Каан болор күүндү жүрет.
Кичинек уулы — Ай-Мерген
Кинчектүү санаа жок жүрет.
Ак жалаңда ак малын
Алты айланган көргүлөп.
Жер ле сайын ончозын
Жоктоп көргөн жүргүлөп.
Онон ары
Ончолоры
Жергележип,
Мендежип,
Жаланла ичкери
Жорттылар.
Жараштыра
Үч аттын
Тибирттери
Торгылып турды.

Јаш өлөңди
Јайа баспай,
Јараш јорго
Јүргүлөп отурат.
Көк өлөңди
Көмө баспай,
Көнү јорго
Көндүгип барадат.
Арт-учында Ай-Бодай
Адын кенерте токтотты.
Алтын чүмдү Алтай
Алдында керилген јатты.
«Кара-күрен атту
Кара-Кула уулым,
Кайран бойын
Каан болзон,
Бу ла јаан
Ак јаланга
Нени сен эдер эдин?
Бу карган
Буурыл адана
Буурдан айтсан,
Быжу билейин!» –
Ай-Бодай каан анайда
Јаан уулынан сурайт анда.
Јаактары кызарган,
Јарындары тийишкен,
Көк тенери чолмонындый
Көстөри суркураган,
Чанкыр тенери јылдызындый
Чокту көстөри мызылдаган.
Эки көзинин ортозында
Эки јурт тургадый,
Эки јарын ортозында
Эки каан јуртагадый

Эди-каны јаан уулы
Эбире көрүп айдып турды:
«Кара-күрен атту
Кара-Кула каан болзом,
Кара бажым тирүде,
Калжу күчим кирерде,
Мындый чүмдү жаланга,
Мында амыр жадарга
Жуу-чак көдүрер эдим,
Жуулап үзе бактырар эдим.
Камчыбыла мал айдап,
Кыйгыбыла жон айдап,
Байдан бай жадар эдим,
Бастыразын кулга тудар эдим.
Өштүлөрлө жуулажарга,
Өштөп кыра базарга
Сүрекей жараш жалан эмтир,
Сүрекей эптү жер эмтир?»
Кара-Кула анайда
Каруу берди адазына,
Ай-Бодай кааннын көстөри
Анча-мынча жарый берди.
Жаан уулынын сөстөри
Жарамыкту боло берди.
Сүүнчизин чыгара
Сүрнүгип ол айтпады.
Кичинек уулын угарга
Күүни келип сурады:
«Ак-боро атту
Ай-Мерген уулым,
Ай-кулагымды сүүндирип,
Айдар сөзинди бейин айтсан.
Ак-жарыкта каан болзон,
Бу ак жаланда сен
Буурзап нени эдер эдин?

Бачымдабай, айдып берзен».
Ары-бери Ай-Мерген
Ажыктап турды јаланды.
Адазы айый берген,
Ада сурагын ондоп турды.
Арт-учында Ай-Мерген
Айдып турды бу күүнин:
«Ак-боро атту
Ай-Мерген каан болзом,
Кара бажым тирүде,
Канчын јиит бу ойимде
Кыйузы јок бу јаланга
Кылгалу аш салар эдим.
Канча јүзүн албатыга
Канду чак салбас эдим.
Өргөөлөрдү тургузып,
Өштөтпөй јуртадар эдим,
Байзындарды тургузып,
Бай јуртадар ол эдим.
Тилге салар ашту болзын,
Тизе кылайбас кептү болзын.
Тен јиир ашту болзын,
Тен јадар јүрүмдү болзын.
Таш очогы тайкылбазын,
Талкан ажы илден болзын.
Эжигине толо малду јатсын,
Эдегине толо бала азыразын.
Менин санаам андый, ада,
Меге ачынбаар бу мында».
Ай-Бодай каан төмөн көрди,
Отко тийген тос чылап,
Ичи-бууры толголо берди.
Онтузы карс этти.
Андай да болзо, каан киж
Артык эрмек айтпады.

Уур тынып, унчукпады,
Учурын ондобогондый болды.
«Ай-Мерген эм тургуза
Арай эмеш кичинек» — деп,
Ичинде шүүй сокты,
Ичкери түрген эм жортты.
Жапшан бажын жара баспай,
Ат жоргозын араайлатпай,
Ары болуп баргылады.
Өлөн бажын өртө теппей
Өкөрөктөдип баргылады,
Өткөн жолы узундады,
Анча-мынча ой өтти,
Алдында омордын көл көрүнди.
Өнин көрзө — чап-чанкыр.
Өнөтийин көрзө, канайдар.
Каан адын токтотты,
Карындаштар база токтоды.
Араай соккон эзинге
Араай үсти комдолот.
Быжырайып кезикте
Бар эзинге кыймыктайт.
Эн учында адазы
Эриндерин кыймыктатты.
Ап-апагаш атту
Ай-Бодай каан уулдарына
Аайлап болбос жажытту,
Аланзулу сурагын берет анда:
«Бу чап-чанкыр көлдө,
Буурзап нени эдер эдин?
Жаан уулым, жажырбай,
Жандырзан каруун, жалтанбай».
Кара-Кула адазына
Каруун карузып жандырды:
«Каан болзом, көл түбине

Каандарды чөндүрерим.
Чанкыр суунун алдына
Чачып олорды женерим.
Кара-Кула уулына
Карыкпай бүт жажына.
Көлди көрзөм, терең де,
Колдорум көрзөн, күчтү де.
Талайды көрзөм, жаан да,
Талайзам, күчим баатыр да».
«Жакшы, жакшы! – деп,
Жаан тынып ол сүүнди. –
Ого сагыш кирген – деп,
Оморкоп ичинде эм шүүнди. –
Эр бойым карыйла,
Эди-каным шүлүреген.
Ээрлү эржине карыйла,
Эм согумтыкка бу жеткен.
Чертки салып андаган
Черттү тайгам кушла бай.
Айа тартып андаган
Алтан өзөк анла бай.
Алтай өткөн албатымды
Аайлап башкараар ол турбай.
Жер өткөн жонымды
Женүлү тудар бу турбай.
Каан ордына каан артар.
Калыкты колго бек тудар», —
Калганчызын анайда санап,
Кичү уулына айдат баштанып:
«Ай-Мерген, сен айтсан, —
Акту санаан жажырбазан,
Бу көлдө нени эдерин?
Буурдан айт, билейин».
Кичү уулы айдат:
«Каан ла болзом, ада,

Кылынар эдим мынайда:
Көл суузын ак јаланга
Субактап агызар ол эдим.
Сугарып, ашты албатыга
Сумалдап соондо берерим.
Сай таштарлу јерлерди
Санаа јеткенче сугарарым.
Јараш жүзүн чечектерди
Јайылтар јанду болорым.
Көк кумакту чөлдөр
Көк өлөнлө бүркелер.
Каан болзом анайда
Кылынар эдим мен, ада».
Каан каран ачынганын
Кажы да уулына айтпады.
Кичинек уулынын айтканын
Кинчек деген болбайсын.
Кылга өлөн
Кыйа баспай,
Анан ары
Јорттылар.
Кемзи де унчукпай
Көндөлөн
Јортуп отурат.
Амыраарын
Ундыдылар.
Ак тайгазына
Ууландылар.
Оо-боо јетпеди,
Ого једип келгиледи.
Једип, көрүп тургажын,
Јаан тайга болгожын
Јажын-чакка јажыл бүрлү,
Јайы-кыжы ол сүрлү
Јаш агашла бүркелтир.

Эбиреде агаштар
Эзинге шуулайдылар.
Куштар ўни серибес,
Кара агажы бўр селибес
Кўлер жаан тайга турат,
Кўркўреп, суулары агат.
Тудуш кара бу агашты
Туштаган куш ажыра учпас.
Тайга, суузын эмди кўрўп,
Талайып колын кўдўрип,
Ай-Бодай каан уулдарынан
Анда сурайт араайынан:
«Кара-Кула, каан болзон,
Кўлер тайга агажынан,
Кўўнинг келзе, озодон
Кўўнзеп нени эдерин, айтсан?»
Саат ўйди ўткўрбей
Санаазын айтты тўргендей:
«Каан болзом, ада,
Кара агаштан мында
Каандарла жуулажарга,
Канча жонды бактырарга
Ок-саадактар эдер эдим.
Орчыланнын ичинде
Ол тушта кемизи де
Кыныс эдер ўни жок,
Кызыл тыны баазы жок
Калык-жон тудар эдим,
Калапту каан болор эдим», —
Анайда жаан уулы
Адазына айда салды.
Кемзинери жок болды,
Кезер болор кўўндў болды.
Кичинек уулга суракты
Каан берерге болбоды,

Кара-Кула токтоордо,
Капшай айтты ол ондо:
«Жык өскөн бай агаштан
Жыгып, өргөөлөр тудар эдим.
Жапашта жаткан калыкты
Жаттыргызар эдим олордо.
Көк талайды кечерге
Кемелер эдер бу эдим.
Көп каандарла билижерге,
Көнү тил тудар эдим.
Канча каанла кырышпай,
Карузып жадар ол эдим.
Бой-бойын билижер,
Бой-бойына бүдүжер
Кереес жакшы ой керек,
Керсү жакшы жүрер керек», —
Анайда Ай-Мерген
Адазына айдып берген.
Айткан сөсти угала,
Адазы сурайт тургуза ла:
«Амыр жадарын жаратпай,
Алкы бойынды амыратпай
Жуулап келгенди канайдарын?
Жуулашпай канай отуарын?»
Кезем сурактын каруузына
Кемзинбей айтты адазына:
«Жон жуулаарга келгенди
Жолго чыгып уткыырым.
Жөөжө аларга иженгенди
Жөптөжү жогынан таныырым.
Базынып келген өштүнин
Бажын кезип будына саларым.
Бурулап келген күлүктин
Будын кезип бажына саларым.
Амырысты бускан деп,

Албатым амыр отурбас.
Энчүни эм үскен деп,
Эл-жоным энчикпей артпас.
Тен туруп чыгарыс,
Тен јендеп аларыс».
Кичү уулынын айтканы
Калганчыда адазына
Кару, јуук болгоны
Көрүне берди анда.
Уулынын бу айтканына
Улу каан сүгүнди.
Ачуркаган ол санаазы
Анда јарып чечилди.
Тоқыназы јок санаазы
Торт учында јайымжыды.
Эрдин соок чырайы
Эрий тўшти бу јаны.
Ол бойынча Ай-Бодай
Омок анда айткан турбай:
«Айлы-јуртыска јанактар,
Амыр, јакшы јадактар».
Эрјине чылбырын
Эбуре тарттылар.
Энчү јуртын
Эмди көстөдилер.
Бүрлү өлөңди
Бүрте баспай
Баатыр аттары
Барып јадат.
Куйушканнын
Күмүш чүми
Шыныражып
Келеедет.
Аттардын
Тибирттери

Алтай ўстин
Торгылат.
Көк өлөнди
Көмө баспай
Көнү жортуп
Келгиледи.
Јаш өлөнди
Јайа баспай
Јаткан јерине
Јанып келдилер.

Айлар ээчий айлар өтти,
Јылдар ээчий јылдар түгенди.
Ай-Бодай кааннын кара чачы
Ай чогындый кажайа берди.
Куулы чылап тиштери саргарды,
Коо бели кадып коркойды.
Өзөр күндери астады,
Өлөр конокторы жууктады.
Омок тужы јоголды,
Онту, калак тыныды.
Јүс јашка једе берди,
Јүзинде чырыш көптөди.
Өспөзин эм билип,
Өлөрин эм сезип,
Ай-Бодай јүк арайдан
Адын ээртеп бу минди.
Эки уулын ээчидип,
Эли-јонын кериди.
Ак малды ајыктап,
Албатыны көргүледи.
Калганчыда тура түшти,
Кату сурак уулдарына берди:
«Кара-күрен атту Кара-Кула,
Каан ордына каан болзон

Кыймырап јаткан калыкла
Кўўн табынла нени эдер эдин?»
Кара-Куланын көстөри
Кандалып анда чагылышты.
Кабактары жуурылып,
Катуун тартынып, унчукты:
«Азыраган адам, каан болзом,
Албаты-јоннон черў төзөп,
Јер ўстин жуулаарым.
Јаан согуш чыгарарым,
Бастыразын бактырарым,
Ончозын олјолоорым».
Ай-Бодай каан унчукпады,
Анан тын тыныжы буулды.
Көстөринде кўн чогы
Көрўнип эм ойнобос болды.
Карануй, сўўнчи јок,
Көргилейт озор өчөмик.
Колдорында кўч билдирбейт,
Көјирден кезедў де чыкпайт.
Кезедип айтканы угулбайт.
Кичў уулынан араай сурайт:
«Каан болзон сен, Ай-Мерген,
Калыкла нени эдер эдин?
Капшай айтсан бу меге,
Кулактарым сўўнзин ўргүлјиге».
Көстөри тан чолмондый
Кичў уулы Ай-Мерген
Калганчы берген суракка
Каруу берди эм түрген:
«Јүзўн укту калыкты
Јакшы амыр јатсын деп,
Јаңыс ол суракты
Јажына некеер эдим» — деп,
Ай-Мерген карындажына,

Адазына айтты мендеп.
Адазы эрмек айтпады,
Ала көзине кан чагылды.
Эки уулынын санаазы
Эки башказын билип алды.
«Өлүп калзам бу экү
Өштөжип жадар бу күүндү,
Жаныс жерге жадып албас,
Жаан чак көдүрөрдөн айабас.
Кырлу жууда жаткылаар,
Калыкка чакпырт башталар» —
Анайда карган сананды,
Адынын оозын бура тартты,
Жери-журтына келгиледи,
Жон-калыкка жар эткиледі:
«Кара-Кула ла Ай-Мерген
Кижі алгылап, той эдер!
Карган, жаш улус түрген,
Капшай жуулзын!» — дештилер.
Жаан уулынын тойы
Жети күнге упалды.
Кичинек уулынын жыргалы
Алты коноло, токтоды.
Жыргалда жаткан жонын,
Жиркиреп жаткан албатызын,
Жаланда турган ак малын,
Жараш бүткен кеен Алтайын
Жарым тынду Ай-Бодай каан
Жарымдай эки уулына
Жарып берди эки башка.
Тогус күннин бажында,
Тыны үзүлип, адазы божоды.
Жыргал көргөн калык-жон
Жык ла болуп, үн чыгарбады.
Ай-Бодай кааннын өлгөнүн

Ачуга түжүп уккулады.
Күчин идирген албаты
Кунукка бачым баш салбады.
Ончолоры ачу үшкүрип,
Ол каанын сөөктөди үйдежип.
Актан ак адын кожо
Анда сөөккө салдылар.
Ак малын чубада айдап,
Албатызын чого баштап,
Кара-күрөн атту
Кара-Кула жаан баатыр
Кижн көрбөөн жер көстөп,
Көчүп ийди көндүгип.
Турган изи артып калды,
Барган изи жок болды.

Ай бажы айланып өдөт,
Жылдар дезе жылыжып өдөт.
Ай-Мерген Ай-Кааннын кызыла
Амыр энчү журтап жадат.
Чөл жерлерге суу агызып,
Чөп-өлөннн өскүрип турат.
Өскө каанла таныжып,
Өштөшпөй амыр жадат.
Одорлу жерде жүзүн малы
Одор жеткенче жайым жүргүлейт.
Одынду жерде жүзүн калыгы
Одын артыгынча амыр жаткылайт.
Ак жалан жерлерде аш
Анканынан ажыра бүдүп турат.
Албатыда кем де жыланаш
Ада-энеден жокту базышпайт.
Суу жок чөлдөргө жоны
Субактап суу агызат.
Ай-Мерген коркышту оны

Акту күүннен јарадат.
Арыскан јаан тайганын
Агажынан керептер ол эдет.
Алтайы ыраак каандардын
Алтайына јорыктап јүрет.
Јыда тудунып јуу баштабас,
Јөөжө блаажып согушпас.
Бой-бойына кара сананбас,
Буудакка түшсе туура калбас.
Анайда ол алтан каанла
Акту куучындажып арттыр јажына.
Јер үстинин јетен кезериле
Јеткер этпеске јөптөштир.
Албатызынын бажын билип
Ай-Мерген анайда јатты.
Ак малын байыда өскүрип,
Алтайында амыр јуртап јатты.

Анча-мынча јылдар өтти,
Алтай ичи селес этти.
Оо-боо јетпеди,
Орчылан ичи күзүрей берди.
Кандый табыш болотон деп,
Каалганы ачып, Ай-Мерген
Ак өргөөдөн чыкты мендеп,
Айландыра көрди эм түрген,
Ак айастын алдынан,
Ак булуттын бойынан
Каргаа бодолду куш түшти,
Келип түжеле, кокпос этти.
Кара-күрен ат боло берди.
Кижі үниле эрмектенди:
«Ээ — дийт, — Ай-Мерген,
Эмди акан түбекке кирген.
Сенен ле айрылып барала,

Санаазы онын кубулган.
Чымалыдый көп јоннон
Черү тӱзӱп амадаган.
Алтай үстинде алтан каанды
Алтайы сула јуулап баштаган.
Јер үстинде јетен кезерди
Јери сула јендеп јүрген.
Јыш агаштан агаш артпады,
Јаалар эдип кыра кести.
Јажыл ӱлӱндү јаландары
Јаза кугарып үрелди.
Терен түптү көлдӱри
Түбине јетире соолып јоголды.
Тенериге түртүлген туулары
Турган ла јерине сайалды.
Амыр јүрген андары
Алтайын таштап качкылады.
Агашта отурар куштары
Агару тынына учкулады.
Арт-учында Кара-Кула
Арслан-каанла кабышты.
Алтан јыл тудужат,
Алтан јыл базыжат.
Јетен јыл јендежет,
Јетен јыл күрежет,
Кемизи де алдына түшпейт.
Кемизи де тынын үзүшпейт.
Тен-туннан јуулажат,
Тегележип, сүмелү јыгыжат.
Арт-учында Кара-Куланын
Арып чылаганын билдим,
Јангыс карыннан јарылып чыкканаар,
Јангыс аданын уулдары болгоныгар,
Јангыс акан јендиртип ӱлзӱ,
Јангыс бойына јенү де болзо,

Јер үстине сеге жүрерге
Јакшы болор бо үргүлжиге.
Кара-Кула өлөринде
Карам жок по бу сенде?
Кара жаман сананбай
Капшай болушсан аланзыбай.
Аканга болужар ол болзон,
Ак-боронды түрген ээрте,
Артык ой жок, оны ондозон!» —
Анайда айдат Ай-Мергенге.

Алтын үйген ала койып,
Ай-Мерген бу баатыр
Ары-бери силке тартып,
Ат чакыга кагып ийди.
Ак таскылдын бажынан
Ак-борозы түжүп келди.
Аланзыжы жогынан
Айыл ээзинен сурап, киштеди:
«Азыйдан бери эзен укпаан
Аканга килеп болужарга ба?
Алтай түбинде Арслан-каан
Акалап учында базарга туру ба?
Кара-Кула аканнын
Кара каны акканынан
Канча күн өдө бертир,
Кара-күрөң орой келтир.
Кызыл тыны үзүлбейтир,
Кыйнадып жаткан ол эмтир».
Мыны уккан Ай-Мерген
Мыкыннан колын түжүрди.
Арташ ээрди эм түрген
Ат арказына ээртеди.
Алты колон бек тартылды,
Айылга кирип, катанчыларды

Арка-белге кийе тартынды.
Атса јаспас ок-саадакты
Анда база ала сокты.
Айга мизи мызылдаган
Алтын сапту үлдүзин алды.
Күн чогына јалтыраган
Куйагын төшкө туй салды.
Ары болордын кажы јанында
Алган үйи – Ай-Кааннын кызы –
Ай-Јалакай айдып турды:
«Арслан-каан – казыр каан,
Ал санаазы балкаш ошкош.
Акан учун качан согушсан,
Айтканым ундыба, Ай-Мерген.
Ыраак јерге барала,
Ырызын ычкындын, јуулажала.
Кара бажынды бастырба,
Кайра јолынды ундыба.
Кара-Кула акага
Канча кире болушкайын ла» –
Энеден эрке Ай-Јалакай
Эки көстөн јаш ычкынды.
Эки алаканын чабынбай,
Эзендежип, артып калды.
«Ас ла салза, алты јылдан
Айлыма айланып јанарым.
Торт ло удазам, тогус јылдан
Төрөл јуртыма бурыларым.
Јон башкарган јаандарым,
Јазап угыгар јакылталарым:
Јоныма јуу киргежин,
Јалтанбагар, соғужыгар.
Бажыгарды белең тудуп,
Бажырып јада бердигер.
Базынып келгенге бүдүп,

Бастырагар багынбагар» —
Анайда сөзин Ай-Мерген
Айда салды курч, мерген.
Ат чакыга базып келет,
Ат тискинин чечип ийет.
Чой үзенини чөйө тееп,
Чеп-чек адына минет.
Алып күчтү Ай-Мерген
Ары болуп жүре берет.
Айлы-журты артып калат,
Аткан октый барадат.
Киреледип браатса,
Кускун учпас
Кумак чөлдөр
Кере чөйилген,
Көскө көрүнөт.
Салкын кептү бараатса,
Сангыскан учпас
Сары чөлдөр
Суй чөйилген
Соок көрүнөт.
Жажыл жерле баратса,
Жаш өлөңди
Жайа баспай
Жараш жорго
Желдирип отурат.
Көк өлөңди
Көмө баспай,
Көнү жорго
Көндүгип турат.
Эржинеде сооду жок,
Элес эдип барадат.
Эр бойында үйде жок,
Эзин кептү барадат.
Кара-күрен ат болзо,

Карарып алдында көрүнөт.
Ак-боро эрјине болзо,
Артпай кийнинен көндүгөт.
Јаан, јаан сууларды
Јалду ады кечире калыйт.
Бийик, бийик тууларды
Бу борозы ажыра калыйт.
Аң жүргөн аркалар
Алдында ла арт калат.
Эл журтаган талалар
Эм өзөктө көрүн калат.
Кыш келгени јакада
Кар түшкеннен билдирет.
Јай келгени јарында
Јанмыр суузынан сезилет.
Бир де эмеш токтобой,
Барып јадат Ай-Мерген.
Эмеш амырап ол албай
Элес эдет эрјинези.
«Акыр, баатыр Ай-Мерген,
Аканды сеспей өдө бердис.
Адыңды буры бу түргөн,
Ай, кайттыс?» — дейт Кара-Күрен.
«Озо бараткан сен кайттын?
Ончозын билер сен кайттын?» —
Ак-боро айда салды,
Ай-Мерген кайра бурыды.
Кайра келип көрөтөн болзо,
Канча айлар ажыра
Кара-Куланы Арслан-каан
Кыйын-шырага артыгынча
Кыйнап јаткан болуптыр.
Кызыл канын эмештен төгүп,
Кинчектеп турган бу эмтир.
Ай-Мерген ак-бородон

Анда түжүп, коркордон,
Там ачынып, өштүгө
Тургуза ла барды үстине.
Арслан-кааннын жаагына
Алаканла салган бу турды.
Алдында жаткан аказына
Айдары жок килеп, ачынды:
«Кара-Кула — баатыр кижиге,
Каныркак сендий ол эмес.
Калык-жонды башкарган кижиге,
Калак сендий баатыр эмес,
Күрежер кижини тапкан турун,
Кинчектеп, кыйнап жадырын.
Кайда сенин баатыр күчин?
Кабыжып, меге жедер бе күчин?
Кара-Куланын карындажы эдим,
Күчим чыдажар, болушка келдим!
Согу жар болзо, согу жалы!
Соондо көрөли, кемнин шоры,
Кемнин мөри, ырысту жолы,
Кемнин болор жөнүлү мары!
Ак-боро атту Ай-Мерген эдим,
Акамнын очин аларга келдим!
Санаалу болзон, билип ал,
Саазынду* болзон, бичип ал!» —
Ай-Мерген казырын тартынды,
Арслан-каанды база тажыды.
Жаагына изү суу урулгандый,
Жаан салган оттын козынды
Изүден изү боло берди,
Изү тарыйын тура жүгүрди.
Кайын тостый бир кугарды,
Кара көмүрдий бир карарды.
Арзак мистү үлдүзүн алды,
Ачу-корон бу кыйгырды:

* Саазынду — чаазынду

«Ак-боро адын ат па ол!
Арып өлгөннин терези турбай!
Ичиндеги курсагы курсак па ол?
Ириген суу, жажыл жин турбай!
Ай-Мерген баатыр туру ба?
Ады ла баатыр, кижн сомн турбай!
Кара-Куланнн карындажы ба бу?
Карарып турар көлөткөзн турбай!
Өлөр менин тынымды,
Өзөр менин жажымды
Сен, сокор, көрөр болгон бо?
Сен, түйей, сезер болгон бо?» —
Арслан-каан анайда айдып,
Ай-Мергенди сокты талайып.
Арзак мистү болот үлдүзн
Анда сынды агаштый үзези.
Болот мистү узун жыдала
Бого ло сайып өлтүрерге жадала,
Мыска баскандый мыйрылып жыгылды,
Мында магы базылып жылыйды.
Тогус чардын чий терезинен
Толгоп эткен бек камчызыла,
Жалмаш эдин жара согорго
Жарс этире соккон бойынча,
Жалманынан бар жыгылды,
Жакшы ады анда жылыйды.
Ай-Мерген оннн алдында
Ары-бери кыймык этпеди.
Тенери чилеп күзүрт этти,
Темир кептү шынырт этти.
«Үлдүзн жокты үлдүлебезим,
Үлүүнди мен сего берерим.
Жыдалуны жыдала сайарым,
Жыдазы сынза, колдоп тударым».
Анайда ачу кыйгырып,

Ай-Мерген турды жыдазын алып.
Арслан-каан јаны билинип,
Алтан кулаш жыдазын көдүрип,
Арслан кептү чурап келди,
Ай-Мергенди сайып ийди.
Болот мистү жыдазы
Бого ло мыйрылып сынды,
Түзеткедий аргазы јок.
Тудужар деп сананды омок.
Јаан баатырдын јаказынан
Јалтанбай келип тутты.
Бир колло курлаазынан
Бектеп келип капты.
Көө тоннын јаказы
Көндүре тиле јыртылбады.
Кабыра туткан курлаазы
Капкыш колына батпады.
Јаан бүткен баатыр эмтир,
Јаба базары күч эмтир.
Бөкө бүткен кезер эмтир,
Бүктей тудары күч эмтир,
Экү экчежип тудужат.
Эргекчеден эди үзүлип чачылат.
Кабыра тудужып чачыжат,
Калбакчадан каны тамылат.
Кыйылып тындары үзүлбейт,
Кыйгы-калак көдүрилет,
Кара јер казылып јадат.
Кайа-таштар оодылат,
Көл-талай суулары
Көдүрилип јарадынан ажынат.
Јүзүн чечектер оно берди,
Јүзин көрүшпейт ончо калык.
Түш дезе, түн болот,
Түн дезе, түш болот.

Айдын, күннин жарыгы
Аайы-төйи билдирбес болды,
Жер тоозыны кейге чыгат,
Жерге ойто шинип жадат.
Арслан-кааннын күчи
Алдындагызынан көптөп турды.
Ай-Мергеннин баатыр күчи
Айрылып, жоголып тургандый болды.
Жер тайанары көптөди,
Жен жастанары жууктайт ошкош.
Арт-учында Ай-Мергеннин
Ак-борозы једип келип,
Ай-кулакка шымыранды:
«Арслан-кааннын тыны
Арказында кара менде.
Арказына оны јыгала,
Ары-бери көксин јыш.
Ол ло тушта мен јарылар,
Ончо каны анда агар.
Арслан-кааннын тыны
Анда болгонын билип алдым». –
Анайда ак-боро
Ай-Мергенге айдып божойло,
Ары болуп сурт этти.
Аргалу өйдө Ай-Мерген
Ал-камык күчин тартынды.
Арслан-каанды тегеледи,
Арка-белин јерге чачты,
Ары-бери јыжа тартты.
Аркада мен јарылды,
Айдары јок кан акты.
Адылып аккан кызыл кан
Ат капталына једип-јетпейт.
Эжилип акканы тирү кан
Ээр кажына једип-јетпейт.

Арслан-кааннын ады болзо,
Анда јал јастанып јыгылды.
Ак-боро мантап келди,
Ай-Мергенге сүүнип айтты:
«Јер ўстинин јетен кааны
Јендеп болбос каан базылды,
Алтай ўстинин алтан кааны
Акалап болбогон каан јыгылды.
Эбиреде јон јуулып,
Эр јажына сего мак дежет.
Айландыра калык келип,
Ада-чакка быян јетирет.
Ай-Бодай кааннын Ай-Мерген уулы
Ады-чуу чыккан эр дежет.
Ай-Сулунын эрке уулы
Ада-чакка коручы» — дежет.
Је јон јыргалы ўзўлди,
Јерден Кара-Кула турды.
Карындажына алкыш айтпай,
Карызына келип ўлдў чапты.
Љлўмнен айрыган учун
Љмўлў јўрерин ундып салды.
Кара-кўрен ады ачу
Казалада мантап киштеди.
Ээзинин кылыгын кайкады,
Эзин кептў мантап келди.
Ай-Мерген билингелекте,
Аказы болгон Кара-Кула
Јаңыс карыннан чыкканын,
Јаңыс аданын уулдары болгонын
Ундып салган немедий,
Уур айалгада болгонын,
Љлўмнен чек айрылганын
Љнўтийин ундып салгандый
Љштўге бодоп Ай-Мергенди

Өштөп келип тудужа берди.
«Канайып тураар, Кара-Кула?
Канайда карындашты ундыдаар?» —
Кайкап сурайт Ай-Мерген,
Күчи чек анда түгенген.
«Карындаш па сен, күчүк, —
Кара-Кула огырып, айдат. —
Арслан-каанды бойым ла женип,
Алдыгы ороонго кептей чабар эдим» — деп,
Айдып турды аланзыбай.
Алтан жылга тын согуш
Аайы жок улалган болтыр.
Жетен жылга тартыжу
Жер үстинде өдүптир.
Жерге кемизи де жыгылбайт,
Женижерге экү жүргилейт,
Акалажарга албадангылайт,
Акалап кемизи де женбейт.
Суу-талай канла агар болды,
Серигип токтоор арга жок болды.
Кайа-туулар жемирилет,
Кара тобрак эжилет.
Жалан, өзөктөр казылат,
Жалан ла согуш улалат.
Катап ла катап карындаштар
Кабыра келип тудужат.
Кайа-таштар оодылат,
Кумак болуп эжилип жадат.
Жер-тенери силкинет,
Жаныс тобрак эжилет.
Ан болзо, чаабын таштайт,
Ай канатту куштар уйа салбайт.
Кара-Кула амырап алган,
Кара күчи үзе чыкпаган,
Ай-Мерген карындажын

Ары-бери экчеп турбайсын.
Акалу-ийиндүннн согужы
Алтан каанга угулды.
Жаан аказынын огырыжы
Жетен каанга торгылды.
«Эненин тас кардынан
Экү чыккан эмес пе?
Экү жаныс ададан
Эр болуп бүткен эмес пе?» — дежет.
Билер улус каткырыжат,
Билбес улус кайкажат.
Башка каандар согушпаста,
Бу карындаштар жуулашта.
Кара-Куланын күчи
Кайдан да кожулат.
Карындажынын күчи
Кайдаар да жылыйат.
Жастыра тудары да бар,
Жыгылары да көптөп турар.
Кара-Куланын азулары
Кылайыжып кыжырайт.
Күчи көптөгөннн билип,
Күзүрөп айдат бийиксип:
«Кара чымалыдый малын
Күдүүзин ундып, айдадар.
Суу сайындый албатын
Суй айдадып алдыртар.
Өлөр алдында ой беремиз,
Өөркөбөзинди билерим,
Аканды калганчыда көр,
Ат кылындый тынын өчөр.
Чычакайча мойнын сынар,
Чын, эмди сеге не сананар?» —
Кара-Кула анайда
Карындажына айдат анда.

Ай-Мерген калганчы кўчин
Арайдан ла жууп, унчукты:
«Ака деп оштў колынан
Аргадап алдым, сананзан.
Оскө кааннын жуузынан
Олөринди эмди ундыган.
Өлгөн јерде өлгөн дегей,
Оскөн јерде оскөн дегей.
Барган тушта барган болзын,
Бажы анан јайралзын.
Ийним деп килеген болзон,
Ичип алайын соок суудан.
Алты уурт суу ичейин,
Албаты-јонынды көрүп ийейин».
«Сенин бу ла јайналган
Сурагын, јазап уксан,
Ончозы менен камаанду,
Оны билерин бе, јазап онду?» —
Кара-Кула кизирт этти,
Карындажына «ич!» деди.
Ай-Мерген артык сөсти
Аказына айтпас деп шүүди.
Алты уурт суу ичти,
Арка-бели јарый тўшти.
Албаты-јонды эбире көрди.
Ал-санаазы көөрөй берди.
Алкы-бойына кўч кожулды,
Арыган сыны амыр алды.
Арка-белден бек тударга,
Акалап бой-бойын базарга
Акалу-ийиндү катап ла
Арка-белден кабышты ла.
Эки туунын ары јанынан
Энчейијип алышты јардынан.
Туткан, тарткан јеринен

Тудамчадан эт үзүлет,
Капкан, кыпчыган јеринен
Калбакчадан кан төгүлет.
Как кайалар оодылат,
Көк кумак болуп артат.
Кату јер казылат,
Кажык-балтыр бадалат.
Агын суулар јарадынан
Ажынып агат тескери.
Эки баатыр соғужынан
Эли ырбайт ары-бери.
Ай-Мергеннин эди-каны
Айдары јок кызыганы,
Кезе тудары быжу болды,
Калай тудары астады.
Кара-Кула јер тайанары
Катап ла анда башталды.
Ай-Мергеннин тудары
Аланзу јок тын болды.
Јер тайанары јоголды,
Једип тудары тынғыды.
Јажыл өлөндү јалан јер
Јангыс ла тобракла эжилер.
Кандый ой келген деп,
Калык кайкайт түймеелеп.
Карындаш тудары быжу –
Кайкаарын, чын тартыжу!
Аказы тудары калай –
Аланзыырын, кайткай?
Кара-Кула јулкас тудуп,
Јаакты јолдоп тер агат,
Јангыс ла суузап турат.
Көкси кургап, суузаганы,
Көзи неме көрбөй турганы –
Кемге ле эмди көрүнөт,

Кемди де мында сүүндирет.
«Амырап алайын эмеш – деп, –
Аказы сурайт жайнап. –
Тынып алайын эмеш» – деп,
Тынастап турат тардандап.
Бу өйдө албаты-жонды
Бу экү чек ундыптыр.
Бар, жок буруларды
Бойлорына тен алыптыр.
Эки баатырдын аттары
Ээлериңе мында болушпайт.
Кара-күрөңнин туйгактары
Кату жерге бадалбайт.
Окыранып киштегени
Орчыланга угулбайт.
Оозыла тынып, тиштегени
Оңы жок тоозын турбай.
Ак-боро ат болгожын
Айландыра шиндеп ол жүрөт.
Туйгактарынын табыжын
Түни-түжи тибиредет.
Көрүп эмди жүргөжин,
Көрүлгенин кайкап жүрбөйзин.
Тебеелү мал тебеезин таштап,
Түни-түжи жүртир мантап.
Тергелү журты тергезинен
Тенип, теерип билдирбезинен
Жер сайын таркаптыр,
Жеринде ас ла артыптыр.
Озогызынан онду деп,
Оны канай эм айдар.
Эртенгизинен эн артык деп,
Эртелеп чыгара канай айдар.
Ай-Сулу энем болгон деп,
Акалу-ийиндү эм сананбайт.

Ай-Бодай каан адам болгон деп,
Айдып олор эске албайт.
Тон топчызы үзүл чарчайт,
Тон өткүрө сербий чачыжат.
Тын жеткенче тын кармаалайт,
Тыннан ойто тудужат.
Бир ле күн Ай-Мерген
Бар күчиле Кара-Куланы
Көк тенгериге чек көдүргөн
Көндүрө чачарга белен болгоны
Албаты-жонды сүүндирди,
Амадулу жүрүмгө ижендирди.
Көк айаска көдүрерде,
Көк булутка көмүлди.
Ак айаска ал чыгарда,
Ак булуттан көрүнбеди.
«Ак жарыктын үстине
Ак санаалу жадарын ба? —
Айса бу Алтайдын ичине
Албатыга амыр бербезин бе? —
Карындажы Ай-Мерген
Кара-Куладан эм сурайт.
Же санаазы чыга берген
Жаан аказы унчукпайт. —
Жок туру, кара сагышту ака,
Жонго жаман айттырбаска
Кара канынды агыспазым,
Кызыл тынынды кыйбазым.
Кайтса да, жаныс эне-аданын
Карузып азыраган балдары, ундыдын!
Мен ундыбагам, же жаманынды,
Мени өлтүрөргө жүргөн сагыжынды —
Ончозын билерим, таштап жадым.
Оогош то болзо, күчимди бил жадым,
Жер кадынын жети кадына,

Тобрак кадынын тогус кадына
Кептей сени какпазым,
Карындаштар өлүшкен ат чыгарбазым.
Калыктын адын каткыга салбазым.
Жөптөжип айрылыжар эп бар,
Жөмөжип жадар жүрүм бар.
Озолодо не болорын кем билер,
Озодо мындый болгонысты кем некеер?
Катап некезен — кызыл тынын
Калыкка, меге үстүрүп аларын.
Төгөттий кара санаан
Төчи чыкканнан кичинек болзын.
Башка да жадарга сен сананзан,
База жонло, менле уруш болбозын».
Анайда айдып, Ай-Мерген
Аказын жерге тын чачты.
Кызыл тыны үзүлбеген
Кара-Кула кайкап чыкты:
«Мени өлтүрбеске бе?
Меке, төгүн неме бе?»
«Жок!» — карындажы айтты,
Жыда, үлдүзүн ого жалатты.
Катап ок-саадакты
Кожо чыккан карындашка,
Тым жаткан калыкка
Темденип көдүрбес сөс айттырды.
Коско кызыткан үлдүнүн
Курч мизин жалатты.
Кара-Кула көзинин
Кара суузын ычкынды:
«Катап сенин жеринге,
Кожо чыккан бу сеге
Үргүлжинин үргүлжиге
Үлдү, жыда көдүрбезим,
Үлү аларга келбезим.

Тынымды ўспеген болзон,
Тўрген мени божотсон.
Адынды мен адабайын,
Алды-кийнингди кечпейин» —
Анайда Кара-Кула
Анда тизеге отурала
Ай-Мергенге жалынды,
Ары болорго бачымдады.
Жан ла деп Ай-Мерген
Жаан аказына айдарда,
Кара-Кула тура жүгүрген,
Кара-күренге минерге мендеген.
Кара-күрен ачу бышкырды,
Кап туура базып, ачынды:
«Арслан-каанга табарып,
Артык күчтү болбогон,
Албатынды кырдырып,
Алып адын жоголткон.
Кулун тужым кирерден
Куйрук, жалду адын мен.
Кунан күчим кирерден
Кос одындый койлогон мен.
Оштү тынын ўс жадарда,
Очин алар ийнилү деп,
Ыраак жаткан Алтайда
Ынаарлу өзөккө мендеп,
Ай-Мергенди экелгем,
Арсланды женер деп бүткем.
Ол иженип бүтти,
Ол өйдөн санаам өчти:
Өлүмнен айрыган ийнингди
Өлтүрерге сананган бүдүжинди!
Жуулу чыккан жеринге
Жойу жан, иженбе меге.
Минерге сеге ат болбозым,

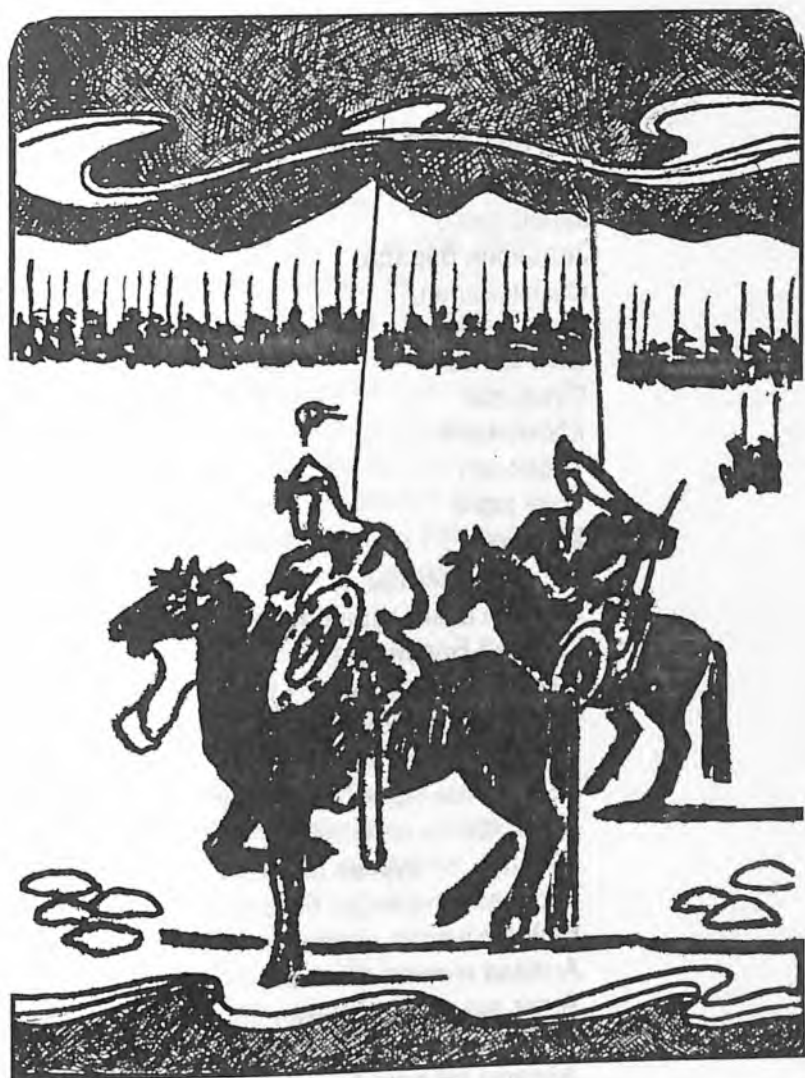
Мал, куштын ортозына жүрбезим.
Көк тенгеринин түбине
Көк жылдыс болуп турарым» — деди.
Акту кара-күрен эрјине
Анда жууктайт ак-борого,
Ачынбай айдат ого:
«Эрлер болзо, эне-ададан,
Эмди эки башка баргылады.
Экү болзоос — эрјине малдан,
Экү айрылыжар ой келди.
Ай-Мергеннин антыгарлу
Ак-боро најузы сен.
Баатыр сен танылу,
Барып јадым үргүлјиге мен».
Ак-боро эрјине
Каруу сөс айткалакта,
Кара-күрен силкинеле,
Көк тенгериге учты анда,
Тепкен јери артып калды.
Тенериге жылдыс болуп чыкты.
Кара-Кула кара јойу
Кайра јерине бу басты.
Канча бар калык, черү
Кийнинен барбай, артты.
Кара-Кула кайа көрөт,
Көлөткөзи ле көрүнөт.
Карарып турган Алтайына
Кара јангыскан јанды бойына.
Ас-мас албаты арттыр,
Ак малы астап калтыр.

Ай-Мерген ак талайга
Ай кеберин, колын јунды.
Арга-күчи улайга
Ар сынына кожулды.

Ак-борого жууктай базып,
Арка-сынын таптады.
Жүс-конжоорын эркелеп,
Жал-куйругын сыймады.
Ак-боро бажын кекип,
Ак талайдан тынып ичти.
Ару јаланга керилип,
Ары-бери анданып ийди.
Согуштан коркыган калык
Сагыжы јарып жуулдылар.
Ай-Мергенди ал-камык
Албаты анда мактайдылар:
«Канча үйеге эл-јонды
Кинчектен, олјодон айрыган.
Ай-Мерген деп ады-јолынды
Ада чакка ундыбайтан
Албаты бис!» — деп айдышты.
Анан ары јаныс јерге,
Айлу-күндү күрееге
Бого олор жуулышты,
Чур-чуманакты токтотты.
Ай-Мерген ак-борозына
Анда минип, ончозына
Айдар сөзимди угыгар деп,
Айландыра көрди, кол көдүрип:
«Акту бойыгарды кулга
Ала јаштан бек туткан
Ачап-јутпа Арслан-каанга
Антарылар ой чыккан.
Эмди ол базылды,
Эрикпей жүригер, эл-јон.
Эбире жүрген малаарды
Эбире жууп, јортотон
Ой менде, калак, јок.
Өнөтийин айдайын ок:

Арслан-кааннын албатызы,
Кара-Куланын эл-јоны,
Јуу-јепсел тудунган черүзи,
Јуртап кайда јадатаны —
Ончозы слерге јарт:
Ончогор јереерге јадарга,
Ойто јанар бар арга.
Иргеден ала малаар өссин,
Эдекке толо балдараар бассын.
Өскө јерден мен мендеп,
Өскөн јериме јанайын деп». —
Анайда айдала, Ай-Мерген
Ары болорго ат бурыды.
«Јок, биске јайым экелген
Јаан кўчтў слер баатырды
Бис ээчий барарыс,
Бирлик ончобыс јадарыс.
Бажыбысты билигер,
Баштап, кичееп јүригер.
Бис, эки кааннын калыгы,
Башкаланып барбазыс,
База кулга јатпазыс.
Јаланга бисти чачпагар,
Јадарга кожо аңараар». — деп,
Јуулган калык айдышты.
«Онызын бойыгар билигер,
Он аймактын јоны эдигер.
Кижн куучындажып таныжар,
Кижн малы киштежип табыжар.
Тўк тийижип, мал өзөр,
Тил билижип, јон јөмөлөр.
Айтканаарга алкыш!
Андый ла болзын јадыш!»
Кўннин көзин бөктөгөн
Кара булут таркады.

Кара јерди төжөнгөн
Калын тоозын жукарды.
Уйазын чачкан кушкаштар
Уйазына учуп јандылар.
Чаабын чачкан андар
Чаабын таап табыштылар.
Алтан јылдын туркунына
Ай-күн көрбөгөн албаты
Айдары јок сүүндилер,
Алты үйелү кожон чөйдилер.
Јетен јылдын туркунына
Јуу-чак көргөн эл-јон
Калганчыда ал-санаазы јарып,
Кейди кен тынып, сүүндилер.
Ай-Мерген ат оозын бура сокты,
Ай кеберлү Алтайына ууланды.
Арслан-кааннын, Кара-Куланын јоны
Артпай кийнинен чубашты.
Айдын болзо јаркынына
Алтайы алтындый көрүнөт.
Күннин болзо јарыгына
Күмүштий көрүнөт Алтайы.
Элестелип баратса,
Эзин шуулап ол калат.
Эмеш араай баратса,
Элезин кожоңы угулат.
Кускун учпас
Кумак чөлдөр
Көрүнбей калат
Куйундый баратса.
Саныскан учпас
Сары чөлдөр
Саргарып анда
Соок көрүнөт.
Элескин коо

Эл кожоны
Эки кулакка
Эм угулат.
Јаш өлөнди
Јайа баспай,
Јараш јорго
Јелдирип барадат.
Сыбыскылап,
Сыыладып,
Сыр манла
Сундырат.
Көөмөйлөп,
Көөлөдип,
Көнү јорго
Көндүгет.
Ару јаан тайгазы
Алдына онын тура берет.
Каан Ай-Бодай адазы
Каныл мөш төзинде
Канча чакта сөөктөткөн
Көрүнип јатпай канайтты.
«Баштапкы менин јенүүмди
Бойы көргөн ол болзо,
Буурдан ол сүүнер беги?..
Бурулаар учуры јок болзо,
Байрам-јыргал эдер эди» —
Анайда ичинде сананып,
Анан ары барды јанып.
Ак-боронун алын колдоры
Айдары јок элес бийеде.
Кийин эки буттары
Көрөргө јараш суй бийеде.
Јерге тийип, бир тийбей
Јенил келет узун јолдо.
Анан ары баратса,

Ак тайгазы көрүнди.
Ак жаланду кырында
Ай-Сулу энезинин сөөгү эди.
Ак-сур адын кожо
Албаты-жоны эм онтожо
Анда сөөктөп салган эди.
Ай-Мерген ундыбай жүрди.
Эрке энези тирүү болзо,
Эмди уулына сүүнери жарт.
Өлөрдин ол өлгөнчө
Ойинде онын оморкооры жарт.
База эмеш баратса,
Бу Алтайы көрүнди.
Булуды жок тенерилү,
Туманы жок энчү жерлү
Турганча ла ол эмтир.
Тебелү малы
Тебезинде жүрди.
Тергелү жоны
Тергезинде энчү
Тен жаткан ол болтыр.
Кылгалу ажы
Кырада жакшы
Кырынан ажыра
Бүткени көрүнөт.
Саалу ажы
Салганынан бери
Сабардый жааны
Өскөни көрүнөт.
Одор өлөңи
Онбогон жатты.
Одынду жери
Озогы ла бойы.
Өргөозине једип келди,
Өзөк-бууры сүүнчилү болды.

Ат алатан алыптар
Ат чылбырын аладылар.
Јен тудар кезерлер
Јергележип келедилер.
Аттын ээр-токымын
Алты баатыр эм алат.
Ўйген, нокто эм суурып,
Ўч баатыр база келтир.
Тогус баатыр токым-ээрди
Топсыдып эмди кўн алдына
Тен јайа салган јўрди.
Ўч баатыр нокто, ўйгенди
Ўч ўйелў чакы бажына
Көрўмјилў эдип илгиледи.
Ак-бороны ак јаланга
Арказын сыймап божоттылар.
Ак талайдан суузынга
Артыгынча ичип ал дешти.
Көк-јажыл өлөнгнөн
Кўүн јеткенче ото дешти.
Ай-Мерген алкы бойы
Ак өргөөгө базып келди.
Алтан алты туткалу
Ай каалгазын ачып кирет.
Алтан алтын бозоголу
Алтан кыпты ачып келет.
Алтанынчы алтын кыпта
Абакайы удурат базат.
Алаканды јайа тудат,
Ал санаазы јылу јакшылажат,
Ай јаактарынан анда јытажат.
«Ай-каан адан кандый?» —
Ай-Мерген сурай сокты.
«Адам амыр, алдындаазындый», —
Ай-Јалакай абакайы айтты.
Онойтконнын соңында
Ончо курсак столында

Чогула бербей канайтты.
Чөөчөй көдүрүп, баатыр айтты:
«Алтан башка албатыны
Аайы жок түйметкен
Арслан-кааннын базылганы
Албатыга ырыс экелген,
Баштапкы жаан жөнү учун
Бу чөөчөйди ичкежин,
Бурулу неме болбос по?» — деп,
Бой-бойлорына көрүшкилеп,
Аш ачузын ууртадылар,
Аш жакшызынан ажандылар.
Анан ары Ай-Жалакайга
Аказы кижиге — Кара-Кулага
Арай өлтүртпегенин айтты,
Артык керек ол кошподы.
Ажанып божогон соңында
Алты бутту ширеезине чыкты.
«Амырап, уйуктап алайын,
Аайы жок арыгам» — деди.
Алты ай уйуктады,
Арыган бойы амырады.
Артыгынча күч кожулды,
Алты бутту ширеезинен
Араайынан түш келди.
Ары-бери бу басты,
Арка-белин кериди.
Аш салган столына
Ажанарга отурды.
Каалгаларын кайра ачып,
Катап тышкары чыкты.
Ак малын курт тиштенип,
Алтыгы ороонго түшпейтир.
Албатызын куш тиштенип,
Ак айаска көдүрилбейтир.
Ай бүдүмдү жалаңдарда
Ажы быжып турган эмтир.

Алтан башка тилдү албатыда
Аланзулу табыш жок эмтир.
Алтын тонду баатырлар
Айтканын угарга жуулдылар.
Жылтыр кептү кезерлер
Жакылта аларга келдилер.
Баатырлардын алдында
Бүдүш-бажы жап-жарык,
Күн ошкош чырайында
Күлүмжизин эл-калык
Жаны ла баштап көргөндий,
Жалбышка түней немедий.
Тынган онын тыныжы
Түштүктин жылу салкынындый.
Көгүстен онын айдыжы
Көгүсти көкидип тургандый.
Көргөн эки көзінде
Көрнө күйүп тургандый.
Кызыл марал чырайы
Кызыл чечек күнкажыдый.
Тудуш кара кабактары
Түн каразын тартынгандый.
Эрмек-куучын, сөстөри
Эт-жүрекке томыл турар.
Эрин ачылза, тиштери
Энир жылдыстый суркуражар.
Ай-Мерген айландыра көрүп,
Албатызына айдат баштанып:
«Арслан-каан базылган,
Албатаа жайым жайылган.
Көп чактар туркунына
Калыкты туткан колына,
Тойо курсак жидирбеген,
Торо-түрениде жүрдирген.
Жетен башка тилдү жон
Жаныс жанду болотон.

Бойына бойы иштейтен,
Бар артыгын үлежетен,
Бир каанга багынып,
Бир жанла баштанып,
Бу Алтайда жадарыс деп,
Бери келген күүнзегилеп.
Уур тартышта женү алганыс,
Учында ончобыс жайым алдыс.
Ол женүни байрамдагар,
Ол жанды быжулагар.
Тайгага түней эт түлигер,
Талайга түней аш белетегер.
Жети айга жыргагар.
Жетире жыргап таркагар.
Жаланда ишти баштагар,
Жалкуны жажына чачыгар!»
Андый жакылта ончозына
Анда түрген жайылды.
Тайгадан бийик эт кайнады,
Тату аламыр аш салынды.
Ала жашту албаты
Айдарга болбос жыргады.
Жединдирип жүрер балалу
Жон түней байрамдады.
Ат чыйрагын жарышка
Анда божодып маргышты.
Эр бөкөзин күрешке
Эмди божодып оморкошты.
Кожончылардын күреезинде
Коомой үндүлери эмди жок.
Комысчылардын күүзінде
Кижиге күүнин жандыраары жок
Канча күнге жаныланат,
Калын калык жыргалда,
Кажызы ла түней — жайымда.
Ай-Мерген баатыр ортозында,
Айдылган чөрчөктин магында.

Бу ла текши байрамга
База келтир Ай-каан.
Ай-Мергеннин кайын адазы
Амыр јаткан каандар бирүзи.
Канча јыл мынан озо,
Кызын Ай-Мерген сөстөөр өйдө,
Ай-Бодай каанла өштөшкөн,
Балдар алыжарда, өч өчкөн.
Эмди күйүзинин јенүзин
Эл-јонло кожо өнөтийин
Байрамдап келген ол эмтир.
Болушту јадарга сөс бертир.
Канча калыктын јаказында
Кара-Кула — Ай-Мергеннин аказы —
Кемге де билдирбей мында
Кемзинип жүргени угулды база.
Бир ле ондонып, мен анда,
Бастыра јоннын ортозында
Топшуур согуп тургамдый,
Торт узак отурып калтырым.
Бир ле көрзөм, калык таркайт,
Бачымдап ижине чыккылайт.
Үч сүүри мөнүн тайга
Үч көлди айландыра
Үргүлјинин үч үйеге
Үзүги јок каруулда
Эм турган немедий.
Көлдөрлө кемелер жүзет,
Көдүрези кошту жүргүлейт.
Өскө каандарла Ай-Мерген
Өзөк буурдан сөс алышкан:
Садыжып, колбу тудар,
Санаа јеткенче амыр јадар,
Јууны-согушты кем баштаар,
Јаба оны токтодып салар...
Јуук, узак өй өтпөди

Жуу өткөн жер өзүмле бүркелди,
Жер кыртыжы жагыдан бүтти,
Жүзүн аш жалаңда өсти.
Кумакту жерлер жажарат,
Кайкалду чечектер жайылат.
Алтайдын арка жаны
Агашла жык жабынды.
Онын күнерик келтейи
Онбос арчынла бүркелди.
Ай-Мергеннин санаазыла
Ак жалаңда аш өзөт.
Онын ойгор башкарганыла
Ончо жоны амыр журтайт.
Ай-күннин алдында
Амыр жат деп албатызы
Ай-Мергенди алкагылайт.
Арслан-каанды баскан учун
Ада чакка быян дежиб,
Алтан каан быянын айдат.
Жер-алтайыска жандырган деп,
Жерлик ан-куш алкагылайт.
Ак-жарыктын ончо калыгы
Амыр-энчү жатсын деп,
Ай-Мерген калыгын алкайт.
Мынайда чөрчөк божоп жат,
Менин кайым токтоп жат.
Жашта уккан чөрчөк эди,
Жаңыртып айтканым түгенди.
Топшуурды туура салып жадым,
Токиналу амырап аларга турум.
Чөрчөкти бичиктен кычырыгар,
Чөкөнбөй топшуурлап кайлагар.
Жаш үйенин ортозынан, эй, эй!
Жакшы кайчы чыгар эмей!
Озогы кайчылар ойгорын
Омок ичкери чүмдеп апарзын.

Бажалыктар

Кан-Шиней	3
Ай-Мерген	56

Шинжин Таныспай Баксурович

Ай-Мерген

Героические сказания

На алтайском языке

Художник Н.Э.Олчонов

Редактор Л.А.Патагашева

Технический редактор А.К.Торбокова

Художественный редактор Е.И.Оронулова

Корректор Э.И.Шинжин

Набор и верстка Э.И.Шинжина

Подписано в печать 14.12.2005. Формат 60х84 ¹/₁₆. Бумага офсетная.

Гарнитура Arial. Печать офсетная. Усл. п. л. 6,28. Уч-изд. л. 5,26.

Тираж 500. Заказ 9389

ГУ книжное издательство «Юч-Сюмер — Белуха» Республики Алтай
649000 г.Горно-Алтайск, ул.Чорос-Гуркина, 38

Отпечатано в ОАО «Горно-Алтайская типография»
649000 г.Горно-Алтайск, пр.Коммунистический, 35

40-00